

DE SPIEKER

Periodiek van de Drents Prehistorische Vereniging

Archeologie van Steentijd tot Heden

In dit nummer

Voorjaarsprogramma	2
Redactioneel	2
Van de penningmeester	2
Ledendag 2020	2
Concept jaarverslag DPV 2019	3
Jaarverslag WF 2019	4
Aankondiging wandelexcursie	5
Interview Ronald Popken	6
Verslagen lezingen	7
Van de leden	14
Artikel WEAG	16
Artikel Zielengaten en deksels	18
Archeo-kunst	20
Archeonieuws	22
Column Daniëlla Barten	23
Colofon	24

drents
prehistorische
vereniging

Voorjaarsprogramma 2020

Noteer in uw agenda!

Zaterdag 18 april ledendag en jaarvergadering

Zaterdag 9 mei wandelexcursie Wierdenland

Woensdag 20 mei t/m maandag 25 mei voorjaars-
excursie East Anglia

Zie ook www.dpv.nu/agenda

Van de penningmeester

Naar aanleiding van onze oproep per mail en in de Nieuwsbrief hebben veel leden hun contributie al betaald, waarvoor dank.

Als u nog niet betaald heeft, verzoek ik u uw contributie voor het jaar 2020 over te maken naar IBAN-nummer NL18 INGB 0662 4616 81 ten name van de DPV te Assen. Graag onder vermelding van "contributie 2020", uw naam en woonplaats. De contributie bedraagt € 35 voor een persoonlijk lidmaatschap, € 45 voor twee personen op hetzelfde adres en € 10 voor een studentenlidmaatschap (t/m 25 jaar). Uiteraard is een hoger bedrag welkom.

Het Wetenschappelijk Fonds van de DPV is een aparte stichting die wetenschappelijk onderzoek en publicaties financieel ondersteunt. Voor giften aan het Wetenschappelijk Fonds verzoek ik u het IBAN-nummer NL63 INGB 0006 0101 70 te gebruiken.

Zowel de vereniging als de stichting hebben de status "culturele ANBI". Dat betekent dat onder voorwaarden giften fiscaal aftrekbaar zijn. Details leest u op onze website. Op verzoek stuur ik u een factuur voor uw contributie.

*Evert Jan Stokking, penningmeester@dpv.nu
Alkmesschen 75, 9403 ZW Assen*

Agenda voor de ledendag en de jaarvergadering op zaterdag 18 april 2020 in het Stationskoffiehuis te Rolde

Locatie: Stationsstraat 14 te Rolde tel 0592 241 271
Het Stationskoffiehuis is goed bereikbaar, ook per bus of taxi.

De ledenvergadering is vrij toegankelijk.

Het bestuur vraagt degenen die tijdens de vergadering koffie, thee en/of een lunch op prijs stellen, bij aanmelding in de zaal het daarvoor verschuldigde bedrag te voldoen bij de kassa van het Stationskoffiehuis. De prijzen: de middagmaaltijd € 17,00 inclusief een kopje koffie of thee in de twee pauzes. Muntjes voor meer koffie/thee zijn verkrijgbaar (€ 2,00).

Programma

9.30 uur Ontvangst met koffie

10.00 uur Opening door de voorzitter

10.10-11.00 uur Lezing door Vincent van Vilsteren:
'Een spannende rondreis door Iran'

Redactioneel

Middels deze Spieker wordt u van harte uitgenodigd voor de Ledendag. Voorafgaand aan de jaarvergadering zal Vincent van Vilsteren, sinds kort oud-conservator van het Drents Museum, vertellen over zijn reis door Iran afgelopen december, precies toen de Amerikaanse aanslag op een Iraanse generaal plaatsvond.

In het conceptjaarverslag kunt u lezen dat wij drie nieuwe redactieleden hebben. Hierdoor zullen wij vaker kopij van onder anderen studenten van het Groninger Instituut voor Archeologie (GIA) ontvangen. Zo zijn in dit nummer een artikel van de Werkgroep Experimentele Archeologie Groningen (WEAG) en een column van een studente opgenomen.

In de rubriek Archeonieuws leest u over de interessante inhoud van de laatste editie van Paleo-aktueel, het tijdschrift waarin het GIA jaarlijks lopend onderzoek van het Instituut presenteert.

De wandelexcursie Wierdenland wordt door twee bestuursleden, beide bijna 'uit de klei getrokken', geleid. Meedoen is de moeite waard.

Het interview met Ronald Popken, lid van het Wetenschappelijk Fonds van de DPV, laat zien hoe verweven natuurbeheer, natuurbehoud, archeologie en behoud van archeologische waarden niet alleen binnen één persoon kunnen zijn, maar ook binnen de regio.

De rubrieken Van de Leden en Artikelen, over hunebedden in gemeentewapens en zielengaten, zullen u, naar wij hopen, veel leesplezier bezorgen. Archeo-kunst tenslotte is een verrassende bijdrage van één van onze leden.

Marian Hulscher, hoofdredacteur

Oud-conservator van het Drents Museum, Vincent van Vilsteren, maakte in 2018 als laatste tentoonstelling vóór zijn pensionering een indrukwekkende presentatie over het oude Perzië. Terwijl het land afgelopen januari internationaal in lichterlaaie stond door de Amerikaanse aanslag in Irak op een Iraanse generaal, maakte Vincent van Vilsteren een rondreis door Iran. Als reisleader voerde hij toen een groep toeristen uit Noord-Nederland twee weken lang langs allerlei archeologische monumenten. Over de spannende ervaringen op deze reis vertelt hij een boeiend verhaal.

11.00 – 11.30 uur Koffiepauze

11.30 – 13.00 uur Jaarvergadering (algemene ledenvergadering).

De agenda voor de ledenvergadering is te zijner tijd te vinden op de website onder 'voor Leden' en 'Ledenvergaderingen/Ledenvergadering 2020'.

Hiervoor is het nodig in te loggen onder het kopje 'inloggen' aan de bovenzijde van het scherm. De inlognaam is uw bij ons bekende e-mailadres, het wachtwoord is uw postcode. De stukken zullen in de vergadering worden uitgedeeld. Het is ook mogelijk op telefoonnummer 050-5346826 de stukken op te vragen. De stukken worden u dan thuisgestuurd.

13.00 uur Uitgebreide lunch

14.00 uur Lezing door Bert Huiskes: Een inleiding op de voorjaarsexcursie naar East Anglia van 20 t/m 25 mei 2020.

15.00 uur Theepauze

15.30 uur Sluiting

Gewoontegetroou zal Fokke Kiestra aanwezig zijn met zijn tweedehands boeken en er zal een kleine collectie met archeologische vondsten te bewonderen zijn van een lid van de Werkgroep Amateurarcheologie.

Concept jaarverslag over 2019 van de Drents Prehistorische Vereniging

Bestuurszaken

Het bestuur bestond dit jaar uit: Ben Westerink, voorzitter, Wicher Jansen, secretaris, Evert Jan Stokking, penningmeester, Geert Hovingh voor de excursies, Gerda Allersma voor de lezingen, Jan van Buuren voor de Werkgroep Amateurarcheologie, Janny van Meurs, Pieter den Hengst voor de voorbereiding van de buitenlandexcursies. Marian Hulscher-Emeis woonde de bestuursvergaderingen bij als hoofdredacteur van de Spieker. Tussentijds zijn afgetreden: Wicher Jansen, Janny van Meurs en Geert Hovingh. Dr. Annet Nieuwhof was wetenschappelijk adviseur.

Het bestuur van de DPV kwam in het jaar 2019 zes keer bijeen, meestal in het parochiehuys van de R.K. kerk aan de Nassaulaan 3 te Assen.

Leden

Op 31 december 2019 hadden we 262 leden, waarvan 13 instellingen. We hebben 20 nieuwe leden verwelkomd, 14 leden hebben opgezegd, drie zijn overleden en een lid is uitgeschreven. Per saldo een toename van twee leden.

Ledendag

De ledendag, met jaarlijkse ledenvergadering, werd gehouden op zaterdag 13 april 2019 in het Stationskoffiehuis in Rolde.

De Spieker

Het verenigingsblad De Spieker verscheen vier keer. Drie nieuwe leden zijn toegetreden tot de redactie. Roelof Rabbers wordt 'back-up' voor de opmaak- en eindredacteur Jan van Buuren. Berna van Wijk, onlangs afgestudeerd bij het GIA (zie haar artikel in De Spieker van september jl.), zal vooral banden met studenten en medewerkers van het GIA en De Spieker aantrekken. Teddy Broersma (werkzaam bij een uitgeverij) werkt mee aan de tekstcorrectie van ons blad.

Zij is ook betrokken bij het 'verlengstuk' van De Spieker naar de website. Bij het lezen van De Spieker kan men via de 'verwijspagina' www.dpv.nu/spieker20-1 uitgebreide informatie over de onderhavige onderwerpen vinden. Waar eerder de Spieker-redactie op zoek moest naar schrijvers voor kopij, stroomt aanbod nu toe. Er zal tweemaal per jaar 'Nieuws uit Nuis' (van het Noordelijk Archeologisch Depot) in De Spieker verschijnen. Daarom wil de redactie graag van 104 pagina's per jaar toe naar 116 pagina's. Dit kan niet uit de contributiegelden bekostigd worden. Bij het Wetenschappelijk Fonds van de DPV is een subsidie aangevraagd om dit te kunnen bekostigen.

Excursies

6 april 2019: Wandelexcursie landgoederen Heidehof en Terborgh.

30 mei t/m 2 juni 2019: Voorjaarsreis 'Tussen Lobith en het Sauerland', o.l.v. Pieter den Hengst.

26 oktober 2019: Najaarsexcursie naar Friesland met bezoek aan het museum van Geert Venema te Boerakker, de tentoonstelling 'Wij Vikingen' in het Fries Museum en het Streekmuseum Burgum.

Lezingen

8 januari 2019: Lenie Reedijk: De Maltese tempels en de ster Sirius, de astronomie van een cultuur uit de Steentijd.

12 februari 2019: Johan Nicolay en Mans Schepers: Middeleeuwse huisplaatsen in De Onlanden.

12 maart 2019: Martine van Haperen: Grafroof of vooroudercultus? Heropende graven uit de Vroege Middeleeuwen.

13 april 2019 (ledendag): Sandra Comis: Zeventiende- en achttiende-eeuwse kleding van walvisvaarders, opgravingen in Spitsbergen.

1 oktober 2019: Michiel Bartels en Harry Huisman: Van Drentse origine: De stenen in de Markermeerdijk.

5 november 2019: Marcel Niekus: Leven langs de rand van de oerwereld. De Neanderthaler in Noord-Nederland.

3 december 2019: Frans de Vries: Valsheid in gesteente – de vuistbijlen van Tjerk Vermaning binnenstebuiten gekeerd.

DPV-aanwezigheid bij evenementen

23 juni 2019: in Orvelte Jubileumfestival 'Ons Drenthe' van de Stichting Het Drentse Landschap.

4 augustus 2019: Oertijdmarkt in Borger.

De website

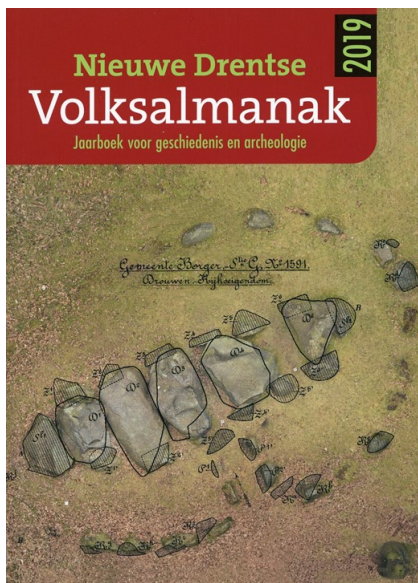
De webredactie van de site bestond uit Evert Jan Stokking, Gerda Allersma en Jan van Buuren, elk met een eigen taak.

Nieuwsbrief

In 2019 werd vier maal een reguliere elektronische nieuwsbrief samengesteld welke onder verantwoording van het bestuur werd verzonden door de webredactie. Daarnaast zijn er nog drie incidentele nieuwsbrieven verstuurd (alleen naar leden).

Stichting Nieuwe Drentse Volksalmanak (NDVA) 2019

De NDVA is een gezamenlijke uitgave van de Stichting Nieuwe Drentse Volksalmanak in samenwerking met de Drentse Historische Vereniging, de Drents Prehistorische Vereniging, het Drents Archief en de Stichting 'Vrienden van het Drents Museum'.

Namens de DPV heeft onze voorzitter Ben Westering zitting in het stichtingsbestuur. In de NDVA, die de leden van de DPV jaarlijks wordt toegestuurd, staan wetenschappelijk verantwoorde artikelen over de geschiedenis, genealogie en archeologie van Drenthe.

Werkgroep Amateurarcheologie

In 2019, het dertiende seizoen van de Werkgroep Amateurarcheologie, zijn dit keer twee in plaats van drie avondbijeenkomsten georganiseerd. De bijeenkomst in januari kon helaas geen doorgang vinden.

Amateurarcheologen, die actief zijn in het veld en/of een eigen collectie hebben, worden op naam voor de bijeenkomsten uitgenodigd. Tijdens de bijeenkomsten worden lezingen verzorgd en is er voldoende ruimte voor het uitwisselen van nieuwtjes en het laten zien en bekijken van elkaars nieuwste vondsten. Zowel leden van de DPV als niet-leden zijn welkom op voordracht van een lid van de Werkgroep.

Overzicht van de bijeenkomsten en lezingen:

20 februari 2019, eerste deel van de avond: André Kerkhoven: *Twee mannen en twee potten in Dwingeloo*. De monumentale grafstructuur en de resultaten van het archeologisch onderzoek van 2016 van het urnenveld van Dwingeloo.

In het tweede deel van de avond: Jaap Beuker: *Vuursteen voor de eeuwigheid*. Over zijn onderzoek naar grafgraven van vuursteen die zijn aangetroffen in de bijzonder rijke trechterbeker- en merovingische vindplaats bij Dalfsen, voorwerpen die ook wel bekend staan als 'De schat van Dalfsen'.

20 maart 2019: Erik Drenth: *Barnsteen uit de Nederlandse Steentijd*. Over het voorkomen van barnsteen in de Nederlandse Steentijd. Typologie en functie, herkomst, datering, vervaardiging van sieraden en de symbolische en sociale betekenis. De verslagen van de lezingen zijn opgenomen in De Spieker van juni 2019.

Jaarverslag 2019 van de Stichting Wetenschappelijk Fonds DPV

Het Wetenschappelijk Fonds van de DPV is sinds 2011 ondergebracht bij een eigen rechtspersoon, de Stichting Wetenschappelijk Fonds Drents Prehistorische Vereniging.

De Stichting heeft tot doel bijdragen ter beschikking te stellen voor niet onder de Erfgoedwet vallende archeologische activiteiten en projecten in de provincie Drenthe en direct aangrenzende gebieden. Onder activiteiten en projecten worden verstaan het organiseren van studiedagen, symposia en exposities, het uitbrengen van archeologische publicaties en het aanbieden van archeologische educatieve activiteiten.

Om voor een bijdrage uit het fonds in aanmerking te komen moet het bestuur van het WF eerst kunnen vaststellen dat de activiteiten en projecten een toegevoegde wetenschappelijke waarde hebben tegen de achtergrond van de huidige kennis van zaken. Uit het fonds kunnen tegemoetkomingen worden verleend voor scholing of opleiding ter bevordering van archeologische deskundigheid. Hieronder wordt mede begrepen de aanschaf van apparatuur en materialen.

Het bestuur van het WF is in dit verslagjaar gewijzigd en bestaat nu uit Annet Nieuwhof als voorzitter en wetenschappelijk adviseur, Annelike Brinkman als secretaris, Evert Jan Stokking als penningmeester en Ronald Popken en Jaap Beuker als leden. In de bestuursvergadering van 2 april 2019 werd, onder dankzegging van hun vele werk en verdiensten, afscheid genomen van de bestuursleden Jan van Rijn, Fred van den Beemt en Lukas Hoven.

Het Stichtingsbestuur heeft, mede dankzij een royale meerjarige donatie, in het verslagjaar 2019, de volgende aanvragen kunnen honoreren.

1. Tegemoetkoming in de kosten van een onderzoeksproject aan bronzen potten in het Drents Museum door drs. Van Vilsteren. De potten zijn beschadigd gevonden bij archeologische opgravingen. De oorzaak van de beschadiging wordt onderzocht € 206,50
2. Bijdrage in de kosten van vergelijkend isotopenonderzoek naar herkomst schapenbotten o.l.v. prof. Van der Plicht € 1800,-
3. Onderzoek van de Werkgroep Amateurarcheologie van de DPV naar C-14-datering van houtskool en ijzerslakken op een locatie in Dwingeloo € 1615,-
4. Bijdrage aan de Stefanuskerk in Beilen in de kosten van een 3D-visualisatie van de archeologische sporen in de kerk € 302,50

Aanvraagformulieren voor een bijdrage van de Stichting Wetenschappelijk Fonds DPV zijn vanaf de website van de DPV te downloaden.

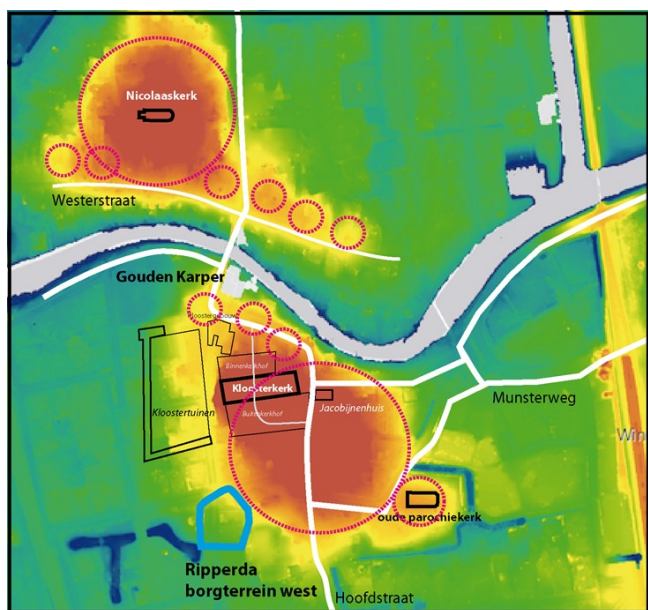
Januari 2020

Namens het bestuur van de Stichting Wetenschappelijk Fonds DPV,

Annelike Brinkman (secretaris)

Wandelexcursie Wierdenland, zaterdag 9 mei 2020

Groningen heeft tientallen grote wierden. De variatie in het uiterlijk van deze wierden is zeer groot. Iedere wierde heeft zijn eigen verhaal. We bezoeken op 9 mei een 5-tal van deze oude woonheuvels. We gebruiken de koffie op de dubbele wierde **Winsum-Obergum**; langs het Winsumerdiep bij De Gouden Karper. De herberg dateert uit 1570, en is één van de oudste van ons land. Het Winsumerdiep heeft een belangrijke rol gespeeld bij de ontwikkeling van Winsum en Obergum. De hoogtekartaal (AHN) op de afbeelding hieronder toont het bijzondere reliëf van de beide wierden. Beide wierden zijn gaaf bewaard gebleven. Op onze wandeling komen we twee middeleeuwse kerken tegen.

Hoogtekartaal van Winsum en Obergum. De cirkels zijn (huus)wierden. Rood is hoog en groen is laag

We gebruiken de lunch midden op de wierde Warffum. Het is de grootste intacte wierde van ons land. De 19e-eeuwse sfeer is er goed bewaard gebleven. De verkaveling van de wierde is niet radiaal maar rechthoekig. Het is een collage van kerkenpaden en smalle straatjes. Het openluchtmuseum Het Hoogeland – met een unieke verzameling archeologische vondsten – maakt daar deel van uit.

We gaan vervolgens – met een zo klein mogelijk aantal auto's – op weg naar Rottum. Onderweg werpen we – via de oude verbindingsweg – een snelle blik op de vergraven wierde Wadwerd. De boerderijen ogen hier als kastelen. De kleibodem is hier jong en kalkrijk en super vruchtbaar. Vervolgens rijden we richting Usquert. De weg naar en over Usquert is bijzonder. Ook hier de rijkdom van het Hoogeland. We zien kolossale rentenierswoningen en passeren het gemeentehuis ontworpen door Berlage. In Rottum maken we een wandeling rondom de bescheiden dorpswierde waarvan de indeling nog aan het verdwenen klooster Juliana herinnert.

Tenslotte bezoeken we de wierde Toornwerd. De hoogtekartaal (zie afb.) is veelbelovend. We zien een radiale verkaveling en veel hoogteverschillen.

De oude woonheuvel is weliswaar vrijwel volledig afgegraven, maar heeft aan uitstraling weinig ingeboet.

Meer achtergrondinformatie is te vinden op www.dpv.nu/spieker20-1

Hoogtekartaal van Toornwerd

Praktische gegevens

Het programma:

10.00 uur ontvangst in de *Gouden Karper*, Hoofdstraat 5, 9951 AA in Winsum, met koffie en gebak.

Waar parkeren? In Winsum neemt u, vanaf de N361, de eerste afslag rechts na de stoplichten voor de voetgangersoversteekplaats. Dit is de Reindersstraat. Hier kunt u rechts parkeren. Tweede straat links neemt u de Praediniusstraat; ook hier zijn parkeerplaatsen. 200 m verder ligt de Gouden Karper.

10.30 uur wandeling over de dubbelwierde Winsum-Obergum o.l.v. Ben Westerink.

12.15 uur vertrek naar Warffum.

12.30 uur aankomst in Warffum in *Het Spijslokaal* aan het Oosterkerkpad 3, 9989 AH, voor de lunch (met soep en kroket). Daarna is er gelegenheid voor een bezoek aan het (openlucht)museum Het Hoogeland of een wandeling door Warffum o.l.v. Gerda Allersma. Wilt u de *Museumkaart* meenemen?

Waar parkeren? In Warffum de eerste afslag rechts (richting Onderdendam) nemen. Na 50 m links de Westervalge nemen. Helemaal doorrijden – over de wierde – tot aan driesprong met de Oosterstraat. Rechtsaf slaan; daar begint na 250 m het Oosterkerkpad dat u naar het restaurant Het Spijslokaal brengt. U kunt hier links langs de Oosterstraat parkeren.

14.30 uur vertrek uit Warffum (met zo weinig mogelijk auto's) via oude weg naar Wadwerd en dan via Usquert richting Rottum.

14.45 uur aankomst Rottum voor een rondwandeling.

15.30 uur vertrek naar Toornwerd.

15.40 uur aankomst Toornwerd voor een rondwandeling.

16.30 uur vertrek Toornwerd, einde excursie (via Warffum terug om de auto's weer op te halen).

In Rottum en Toornwerd is het aantal parkeerplaatsen beperkt. We stellen voor om vanaf Warffum de auto's maximaal te bezetten.

De kosten van deze excursie bedragen € 20 per persoon, incl. koffie, lunch en rondleidingen. Museumbezoek met de Museumkaart of voor eigen rekening.

Op de website www.dpv.nu onder Agenda kunt u

doorklikken naar de informatiepagina. Hier vindt u ook het aanmeldingsformulier, wilt u deelnemen aan deze excursie vult u dan dit formulier in.

Opgave zo spoedig mogelijk, doch *uiterlijk 2 mei 2020* onder gelijktijdige betaling van € 20 op rekening NL18 INGB 0662 4616 81 t.n.v. DPV Assen met vermelding van 'excursie 9 mei 2020'.

Interview met Ronald Popken

Door Janny van Meurs

Het verhaal van een gedreven boswachter ecologie en enthousiast amateurarcheoloog, lid van de DPV en al jaren actief in Zuidwest-Drenthe: Ronald Popken.

Enkele uren zijn we in gesprek geweest in zijn woning even buiten Wapse, vlak bij de Vledder Aa. Het leverde bladzijden lang aantekeningen op, Ronald heeft zo veel te vertellen, is met zoveel bezig; het gaat lastig worden om in kort bestek alles tot zijn recht te laten komen.

Ronald werkt nu meer dan 25 jaar bij Natuurmonumenten en is daar bezig met diverse natuurherstelprojecten. Daarbij komt zijn kennis van archeologie, het rekening houden met archeologische waarden, het herkennen van sporen in het landschap, goed van pas.

Voor Ronald begon de liefde voor de archeologie in 1985 met de vondst van een neolithische bijl in een aardappelrooier. Na vele jaren zoeken in weer en wind staat de teller inmiddels op meer dan 100 vindplaatsen. Zijn zoektochten vinden vooral plaats vanuit zijn woonplaats in Zuidwest-Drenthe.

Het gebied van Vledder Aa en Wapserveense Aa, samen met de stuwwallen bij Steenwijk, is voor hem bijzonder boeiend, een geopark waardig. Dit is het belangrijkste onderzoeksgebied voor Ronald: hier heeft hij in de afgelopen 30 jaar veel archeologische vondsten verzameld. Een afwisseling van dekzandruggen, pingo's, vennen en beekdalen maakten dit gebied aantrekkelijk om te wonen, te jagen en de eerste landbouw te bedrijven.

Ook beroepshalve is hij hierbij betrokken: De Vledder Aa maakt deel uit van het Nationaal Park Drents-Friese Wold. Daar vindt natuurherstel plaats en de beek, die in de jaren '50 werd gekanaliseerd, meandert nu weer door het landschap. Hij heeft hier de oeverzones en ook veel akkers afgezocht, lezingen erover gehouden en gepubliceerd in de Nieuwe Drentse Volksalmanak van 2018: 'Het beekdal van de Vledder Aa, een tipje van de archeologische sluier opgelicht'. Hij beschrijft daarin vondsten uit een tijdsbestek van de Federmesser-traditie tot en met de IJzertijd. Twee maalstenen (zadelkweerns) behoren tot de belangrijkste stukken. Vondsten van andere amateurarcheologen op deze locatie maakten onderdeel uit van dit artikel.

Ronald geeft aan dat dit soort onderzoek een verbreding is van zijn hobby.

Al jaren maakt hij deel uit van de Werkgroep Amateurarcheologie van de DPV. En daar is hij heel enthousiast over.

Het is een vaste club bevlogen amateurarcheologen, meest lid van de DPV, onder enthousiaste leiding van Jaap Beuker, Bernard Versloot en Jan van Rijn.

Er worden lezingen georganiseerd. Dit 'clubje' helpt bij opgravingen, zoals bij Emmen en het urnenveld met het monumentale graf in Dwingeloo. Zoeken akkers af, zoals voor het project Midden-Paleolithicum Noord-Nederland; maar ook in Sleeswijk, Duitsland, in het noordelijkste neanderthalerkampement. Daarnaast zetten ze zich elk jaar maandenlang elke donderdagavond in voor determinatie van vuursteencollecties in Nuis. De jaarlijkse terugkerende Steentijdtag in Leiden ontbreekt ook niet in het activiteitenlijstje.

Ook in het OERmuseum in Diever kent men hem goed. Een jaar of zes heeft hij er als conservator vrijwilligerswerk gedaan. Zo heeft hij de tentoonstelling over 'De archeologische parels van Westerveld' mede vormgegeven.

Sinds april 2019 zit hij in het bestuur van het Wetenschappelijk Fonds van de DPV. Dit fonds steunt financieel aanvragen voor archeologisch onderzoek of publicaties op archeologisch gebied. Die aanvragen kunnen zowel van amateurs als professionals komen. Het kan bijvoorbeeld te maken hebben met isotopenonderzoek aan schapen en runderen, onderzoek van een mogelijke ijzersmederij uit de prehistorie, of met het subsidiëren van boeken, zoals onlangs 'Neanderthalers in Noord-Nederland' en de autobiografie van professor H.J. Waterbolk.

Zo is dit verslag een greep geworden uit de vele bezigheden van Ronald.

Ronald Popken met een midden-paleolithische kern

Valsheid in Gesteente - de vuistbijlen van Tjerk Vermaning binnenstebuiten gekeerd

Lezing van Frans de Vries op 3 december 2019

Verslag door Ben Westerink

Frans de Vries

De grote zaal van het Open Hof te Assen was flink gevuld toen Frans de Vries op 3 december jl. een lezing hield met als titel Valsheid in Gesteente. Tijdens de lezing gaf Frans een uitgebreid overzicht van het wetenschappelijk onderzoek dat de afgelopen decennia aan de omstreden stenen van Vermaning is uitgevoerd.

Frans vertelde dat hij Vermaning persoonlijk heeft gekend en onder de indruk was van de grote kennis van de Steentijd die Vermaning als amateur had opgebouwd. Frans was aanvankelijk overtuigd van de echtheid van zijn vondsten, maar op den duur kwam ook bij hem de twijfel.

Een kort historisch overzicht

Tjerk Vermaning (1929) werd rond 1960 actief als amateurarcheoloog. Hij was de eerste die de Wijnjeterp-vuistbijl herkende als een neanderthalerwerk-
tuig. Tussen 1965 en 1973 ontdekte Vermaning meerdere complexen vuistbijlen die hij toeschreef aan neanderthalerkampementen: Hoogersmilde A en B, Hijken en Eemster. Het Biologisch Archeologisch Instituut van de RUG deed op de verschillende vindplaatsen aanvullend onderzoek en ondersteunde aanvankelijk de interpretatie van de vondsten. Met zijn vondsten had Vermaning hoogstpersoonlijk de voorgeschiedenis van Drenthe driemaal verlengd. Hij groeide uit tot een volksheld.

In 1966 ontving hij voor zijn ontdekkingen de Culturele Prijs van Drenthe. Maar bij een aantal archeologen rees al spoedig de twijfel. Toen de Groningse archeoloog Dick Stapert in 1975 de vondsten voor zijn proefschrift had onderzocht, bestempelde hij deze als vervalst. Geschrokken deed de provincie aan-
gifte. Vermaning werd in 1977 veroordeeld tot een voorwaardelijke gevangenisstraf. Een jaar later werd hij echter in hoger beroep vrijgesproken wegens gebrek aan bewijs. Vermaning voelde zich in zijn latere leven verbitterd en miskend. Hij overleed in 1987.

Waarom dit onderzoek?

De aanleiding voor het onderzoek is de onzekerheid die rondom de vondsten is blijven bestaan. Nog altijd zijn er amateurarcheologen die de vondsten van Vermaning als echt beschouwen.

Inmiddels zijn de technieken om de vuurstenen artefacten te onderzoeken sterk verbeterd. De afgelopen decennia hebben meerdere specialisten zich over de Vermaning-stenen gebogen. Frans de Vries, Lammert Postma, Marten Postma, Marcel Niekus, Hans de Kruijk, Jan Timmer en Henk Kars hebben elk vanuit hun eigen specialisme de artefacten opnieuw uitgebreid bestudeerd. Er werden doorzichtige slijpplaatjes gemaakt van de stenen (zie afbeelding), die vervolgens werden onderzocht met een elektronenmicroscop en moderne fysisch-chemische technieken. De resultaten van dit onderzoek zullen binnenkort verschijnen in een boekwerk getiteld: *Valsheid in gesteente. Onderzoek naar de aard van de Vermaning-artefacten*.

Een slijpplaatje van een vuursteen

De locatie Hoogersmilde

In 2002 is de vindplaats Hoogersmilde uitgebreid onderzocht. De veronderstelde vindplaats ligt op de flank van een keileemrug. De bovenste 50 cm bestaat uit dekzand dat daar tijdens de laatste ijstijd, het Weichselien, is neergelegd. Onder het dekzand bevindt zich een laag verweerde keileem in de vorm van keizand. In deze laag, waarin van nature veel verweerde vuursteen voorkomt, zou Vermaning zijn artefacten gevonden hebben. De vondstverspreiding in Hoogersmilde geeft echter aanleiding tot grote twijfel: alle vondsten zaten geconcentreerd in de put die Vermaning had gegraven. Statistisch gezien is dit een zeer onwaarschijnlijke verspreiding.

Geen sporen van verwerking

De vuurstenen, maar ook de artefacten die in keizand voorkomen, hebben wel het een en ander meege-
maakt. Ze zijn zo'n 50.000 jaar lang tussen twee ijstijden heen en weer gesleept, bevroren, weer ontdood, gezandstraald door zandstormen, enzovoort. De vuurstenen in het keizand vertonen daardoor diverse sporen van verwerking. Die sporen moeten ook op de stenen van Vermaning te vinden zijn.

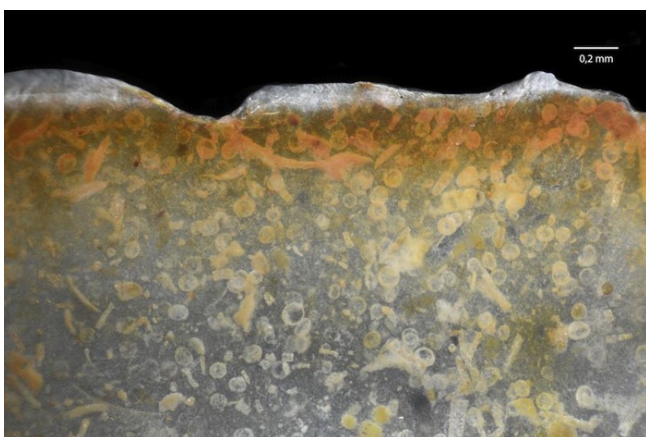
De onbewerkte vuurstenen in het keizand, maar ook de authentieke neanderthalerartefacten vertonen sporen van *mechanische verwerking* in de vorm van windlak, putjes en afgeronde gladde ribben. Op de stenen van Vermaning ontbreken deze sporen volledig. Ze zien er opvallend gaaf uit.

Door vorstinwerking ontstaan krassen en drukkegels. Op een authentieke vuistbijl zijn deze krassen structuurloos en richtingloos; het beeld is gevarieerd. Op veel van de Vermaning-stenen ontbreken de krassen, soms zijn wel krassen aanwezig, maar niet structuurloos, ze lopen in één richting en komen alleen voor op de hoge delen van het artefact.

Een belangrijk verwerkingsspoor is de *infiltratie van ijzerzouten*. De verweerde randen van vuurstenen zijn daardoor opvallend bruingekleurd. Een vers oppervlak vertoont deze ijzerkleuring niet. Op de Vermaning-stenen zien de randen er vers en bleek uit. Er is geen spoor van ijzerinfiltratie te zien. Zie de volgende afbeeldingen.

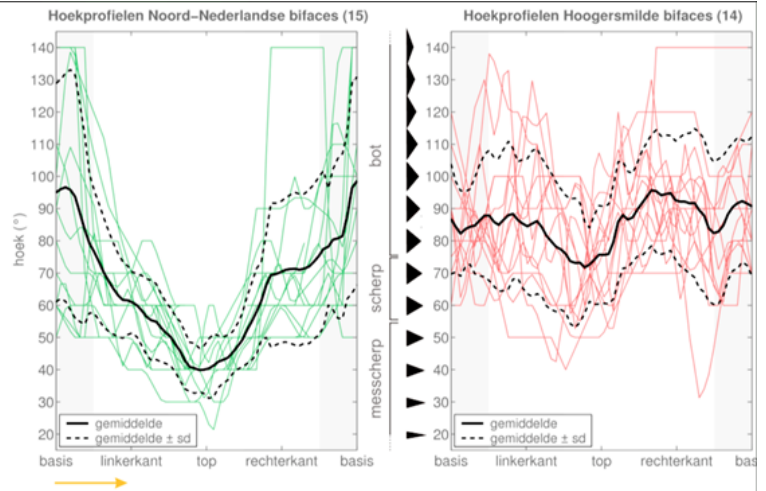

Slijpplaatje van een vervalste Eemster afslag zonder ijzerinfiltratie

Slijpplaatje van een echte middenpaleoliet uit Zeijen met ijzerinfiltratie

Vuursteen ontstaat als knollen in de afzettingen van kalksteen. Tijdens de vorming van vuursteen worden kristallen *calciet* ingesloten. Doordat calciet gemakkelijk in water oplost verdwijnen op den duur de kristallen langs de randen van de vuurstenen. In de stenen van Vermaning zijn langs de randen echter duidelijk calcietkristallen aanwezig.

Hoekprofielen van een groep authentieke vuistbijlen vergeleken met de Vermaning-artefacten

Tenslotte bevatten sommige artefacten van Vermaning soms sporen die niet op de erkende vuistbijlen of verweerde stenen in keizand voorkomen.

Ze vertonen soms rode ribben. Nader onderzoek heeft uitgewezen dat deze roodverkleuringen het gevolg zijn van lokale verhitting.

De conclusie is overduidelijk. Op de artefacten van Vermaning ontbreken de karakteristieke verwerkingssporen. Het onderzoek heeft zich overigens niet beperkt tot Hoogersmilde. Van de 1100 omstrede artefacten van Vermaning is 65% onderzocht

Nog meer twijfels

Ook de vorm van de artefacten is onderzocht. De spitsheid van een vuistbijl kan worden uitgedrukt in een hoekprofiel. Zo'n profiel wordt gemaakt door langs de omtrek van de steen de hoeken op te meten en deze in een grafiek weer te geven. Een groep authentieke neanderthalervuistbijlen vertoont een karakteristiek hoekprofiel. De afbeelding hierboven maakt duidelijk dat zo'n profiel op de Vermaning-stenen vrijwel ontbreekt.

Tenslotte blijkt ook de herkomst van het vuursteen van de Vermaning-stenen problematisch. Circa 40% blijkt van zuidelijke herkomst (Zuid-Limburg en België). Dat is een afstand van 300 km. Het is onwaarschijnlijk dat Neanderthalers zo'n lange reis zouden maken voor een gesteente dat ze ook in hun leefomgeving konden vinden. Inmiddels zijn in Drenthe enkele neanderthalervindplaatsen bekend waarbij tientallen artefacten zijn gevonden. Al deze artefacten vertonen de karakteristieke verwerkingssporen.

De conclusie van het onderzoek is overduidelijk. Vermaning heeft 11 of 12 goede artefacten gevonden; maar de overgrote meerderheid van zijn aan Neanderthalers toegeschreven vondsten is vals. Het aantal argumenten is inmiddels zo indrukwekkend groot dat daarover geen twijfel meer kan bestaan.

Het mysterie blijft

Maar toch blijft er een knagend gevoel. Helemaal opgelost is het mysterie niet. Wie zat er achter al deze vervalsingen? Heeft Vermaning ze zelf geproduceerd of zijn er – wellicht buiten zijn medeweten om – anderen bij betrokken geweest?

Aan het slot van de lezing speculeert Frans de Vries over de mogelijke dader. Hij acht het niet uitgesloten dat Vermaning is bedrogen door een collega. De Groninger archeoloog Assien Bohmers wordt in dat verband wel eens genoemd. Het is een mysterieuze man die in de oorlog en daarna een omstrede rol speelde. De spreker twijfelt echter aan zijn betrokkenheid. Misschien heeft de amateurarcheoloog Ad Wouters er iets mee te maken. Wouters (1911-2001) heeft duizenden steentijdvondsten verzameld en daarover veel gepubliceerd. Inmiddels is duidelijk dat zijn vondsten en interpretaties niet volledig betrouwbaar zijn. Voor een deel heeft hij dit zelf ook toegegeven. In zijn verzameling hebben Frans de Vries en zijn collega's inmiddels artefacten zonder verwerkingssporen ontdekt. Tijdens de discussie over de mogelijke betrokkenheid van derden laat Frans overigens niet het achterste van zijn tong zien. Hij verwijst naar het spoedig te verschijnen boek. We kijken er naar uit.

Ook de advocaat van Tjerk Vermaning, Reinder van der Molen, was aanwezig en stelde een inhoudelijke vraag

Groningen vóór 1040, de protohistorie van Groningen

Lezing van Drs J. (Jasper) Huis in 't Veld en Bert Tuin op dinsdag 14 januari.

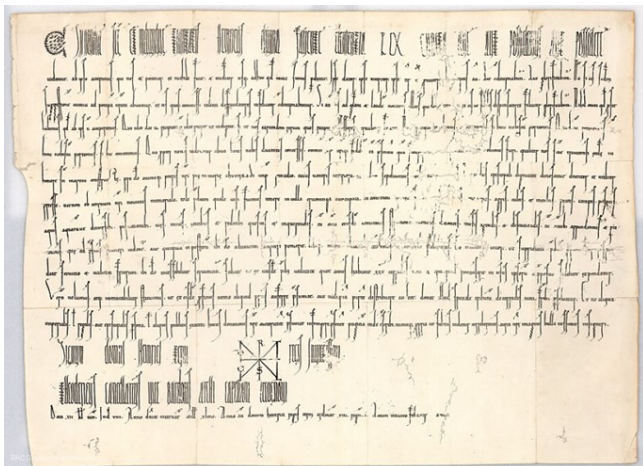
Nieuwe informatie over de protohistorie van Groningen uit de opgraving Grote Markt Oostzijde en Martinikerkhof.

Verslag door Roelof Rabbers

Jasper vertelt dat het project Grote Markt Oostzijde ontstaan is door de vernieuwing van de Oostwand en de bouw van het Groninger Forum. Zijn verhaal gaat met name over de ruimtelijke ontwikkelingen vóór 1040. Dat jaar is een belangrijk punt in de geschiedenis van Groningen: de Duitse koning Hendrik III schenkt dan zijn bezittingen en rechten in de stad aan de bisschop van Utrecht, zie de afbeelding hieronder.

Jasper Huis in 't Veld

Akte van schenking

Groningen bestaat al veel langer. Oorspronkelijk als Drents dorp, maar door zijn strategische ligging met goede vaarwegen naar zee is het uitgegroeid tot een belangrijk handelscentrum.

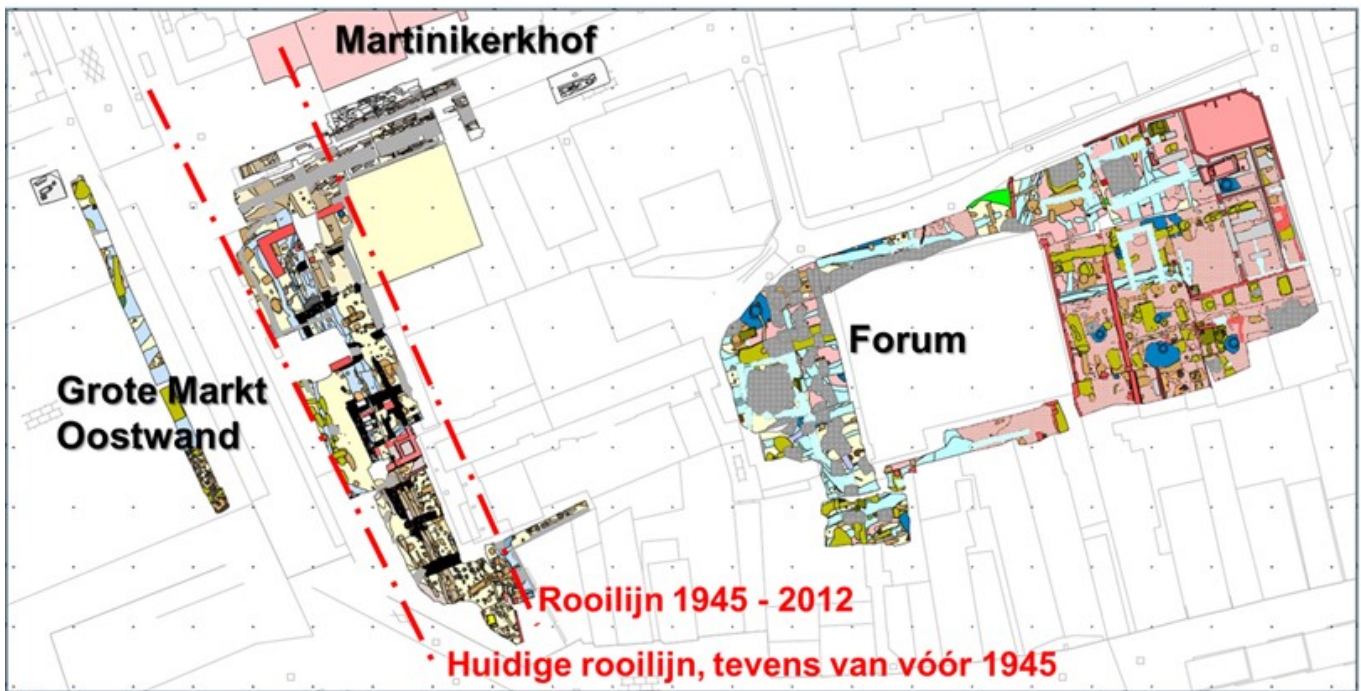
De Oostwand van de Grote Markt is aan het einde van de oorlog kapot geschoten tijdens de bevrijding. Bij de herbouw is de rooilijn verplaatst in oostelijke richting om meer ruimte te creëren voor verkeer.

Met de nieuwe rooilijn, ingezet met de nieuwbouw van Vindicat, wordt de oude situatie hersteld. Zie de plattegrond op de volgende pagina.

Deze opeenvolgende ontwikkelingen leveren een opeenstapeling van archeologische resten op. Wel heeft elk nieuw bouwwerk de oudere resten verstoord. Uit alle perioden zijn sporen te vinden waarbij de sporen uit de oudere perioden uiteraard het meest te lijden hebben gehad.

Uit de kleuren op de plattegrond blijkt de complexiteit van de gevonden sporen. Pas de laatste 20 jaar vindt er grondig archeologisch onderzoek plaats. Bij de bouw van de parkeergarage Naberpassage in 1975, een bouwput van 3 m diep, is er heel weinig onderzocht. Het is de witte vlek in het Forumgebied.

Groningen is de noordelijkste punt van de Hondsrug, een soort eiland met daaromheen lager gelegen gebieden. De opgraving ligt op de oostflank van de Hondsrug. De ondergrond bestaat uit keileem bedekt met zand, ontstaan tijdens het einde van de laatste ijstijd. Vanaf de Late Middeleeuwen ontstaat er ook ophoping door menselijk toedoen (afval, mest, bebouwing, etc.).

Opgravingsgebieden, rooilijnen en de 'witte vlek' in het Forum-gebied

In het bodemprofiel (afbeelding hieronder) zien we onderin de natuurlijke bodem (licht gelig/grijs zand; dekzand/keizand) en daarboven het ophogingspakket. Dit pakket is onderin lichtbruin van kleur en wordt naar boven toe steeds bruiner (= humeuzer). Helemaal bovenin zien we een pakket zand met recente kabels en leidingen.

Bodemprofiel

Veel informatie is, naast het uitgevoerde archeologisch onderzoek, te halen uit geschreven bronnen. In de akte van schenking wordt een landgoed beschreven dat bestaat uit hofsteden met gebouwen, landerijen, bebouwde en onbebouwde akkers, kampen, hooi- en weilanden, land- en waterwegen en visserijen, inclusief de onvrije of horige boeren die het landgoed bewoonden. Het bestrijkt vermoedelijk een groot deel van het centrum van de stad.

Het belangrijkste hof, de Bisschopshof, bevindt zich direct ten zuiden van de Martinikerk. Op dit terrein is een boomstamp gevonden van eikenhout, via C14-datering is het kapjaar geschat op 1075 n.Chr.

Boomstamp

Er zijn weinig prehistorische voorwerpen en sporen aangetroffen. Een aantal greppels, vermoedelijk gebruikt als erfgrans en twee lang doorlopende sloten, vermoedelijk bermsloten in het verlengde van de Oosterweg, zijn nog wel te herkennen. Vanaf de 8^e eeuw zien we een ontwikkeling van losjes geplaatste gebouwen – een Drents dorp – naar een veel strakker stadsontwerp. Dit zien we ook bij eerdere opgravingen aan de oude Boteringestraat en de Lutkenieuwstraat. Duidelijk is dat de bisschop in 1040 een landgoed kreeg in een nederzetting waarvan de ruimtelijke ordening al enkele eeuwen globaal vastlag. De ruimtelijke ontwikkeling van 1040, al dan niet op instigatie van de bisschop, bouwde voort op deze vroegmiddeleeuwse hoofdlijnen.

Na de pauze vertelt Bert Tuin over de opgravingen aan de zuidzijde van het Martinikerkhof, dus de noordoosthoek van de Grote Markt. Er zijn meer dan 300 graven gevonden in oorspronkelijke ligging en 100 ruimgraven met de resten van ca. 500 eerder begraven individuen.

Bert Tuin

Overzicht gevonden graven

Van bijna 200 kistresten zijn de jaarringen onderzocht en van meer dan 200 kiezen is het DNA bepaald. Ook zijn er 100 isotopenmonsters op eetgewoontes en herkomst onderzocht.

Uit de prestedelijke fase, de 8^e t/m de 12^e eeuw, zijn de resten van 200 inhumaties gevonden, meer mannen dan vrouwen en relatief weinig jongeren. Enkele bijzondere vondsten zijn boomkisten van eiken- en beukenhout, een 'schijnkist' van hergebruikte scheepsplanken en een wijnton uit Zuidwest-Duitsland gebruikt als 'grafkist', zie de afbeelding hieronder. In de wijnton is rond 875 een man begraven van ca. 30 jaar die door geweld om het leven was gebracht. Onder in een sloot werd een man van 20 à 27 jaar gevonden, vermoedelijk verzwaaard met een kei en rond 900 omgekomen. Deze man was opgegroeid in de bergen.

Wijntonkist

Er zijn weinig grafgiften gevonden, behalve een ijzeren dolk en een millefiori kraal met stralende zonnetjes uit de 9e eeuw.

*Grafvondsten:
een kraal 3 cm
(foto J. Buist)
en een mes*

Wat zeggen de vondsten over Groningen in de eeuwen vóór 1040? In elk geval dat reeds voor 875 wijn uit het Rijnland werd ingevoerd. Groningen had via de Hondsrug een natuurlijke toegang op 8 meter boven de zeespiegel en lag op een strategische (handels)positie door de vrije toegang tot zee. De gevonden graven laten twee patronen zien, diep gelegen graven met een losse structuur en hogere, nieuwere graven volgens strak patroon rond de kerk. De ouderdom van de graven laat in aantallen een stijgende kromme zien die plotseling daalt in de 11^e eeuw.

Vermoedelijk zijn het investeringen van de bisschop van Utrecht en een snelle groei van de stad waardoor veel graven geruimd moesten worden voor hergebruik. De oudste graven werden onder de Grote Markt gevonden, zie hieronder.

Oudste graven

Van de 39 vroegmiddeleeuwse individuen die zijn onderzocht m.b.v. zuurstof- en strontiumisotopen was 18% niet in laagland opgegroeid, 5 mannen en 2 vrouwen. Qua eetgewoontes zijn er weinig verschillen gevonden.

Uitgaande van het aantal gevonden graven per m², het oppervlak van de begraafplaats en rekening houdend met het ruimen van vroegmiddeleeuwse graven, wordt het aantal doden in de periode 700-1100 op 1875 geschat. Hieruit is af te leiden dat er in de Vroege Middeleeuwen ongeveer 160 mensen in Groningen woonden. Uitgaande van een Drents dorp zou dit mogelijk 26 volle erven betekenen, verreweg het grootste dorp. Maar helaas: de samenstelling van de steekproef voldoet niet aan de voorwaarden ... en Cruoninga bestond naast boerderijen uit een hof met kerk en faciliteiten voor handel, transport en horeca. Dus, het grootste dorp, we weten het niet.

Op de verwijspagina www.dpv.nu/spieker20-1 vindt u meer informatie over de schenkingsakte.

Reconstructie van de man in de wijnton door Maya d'Hollosy

Locatie Hondsrugtoeren - de archeologische geheimen van een (sub-)recent verstoord terrein in het centrum van Emmen

Lezing van Miranda de Wit, senior archeologie projectleider bij ingenieursbureau MUG, op 11 februari 2020.

Verlag door Jacqueline de Ruiter

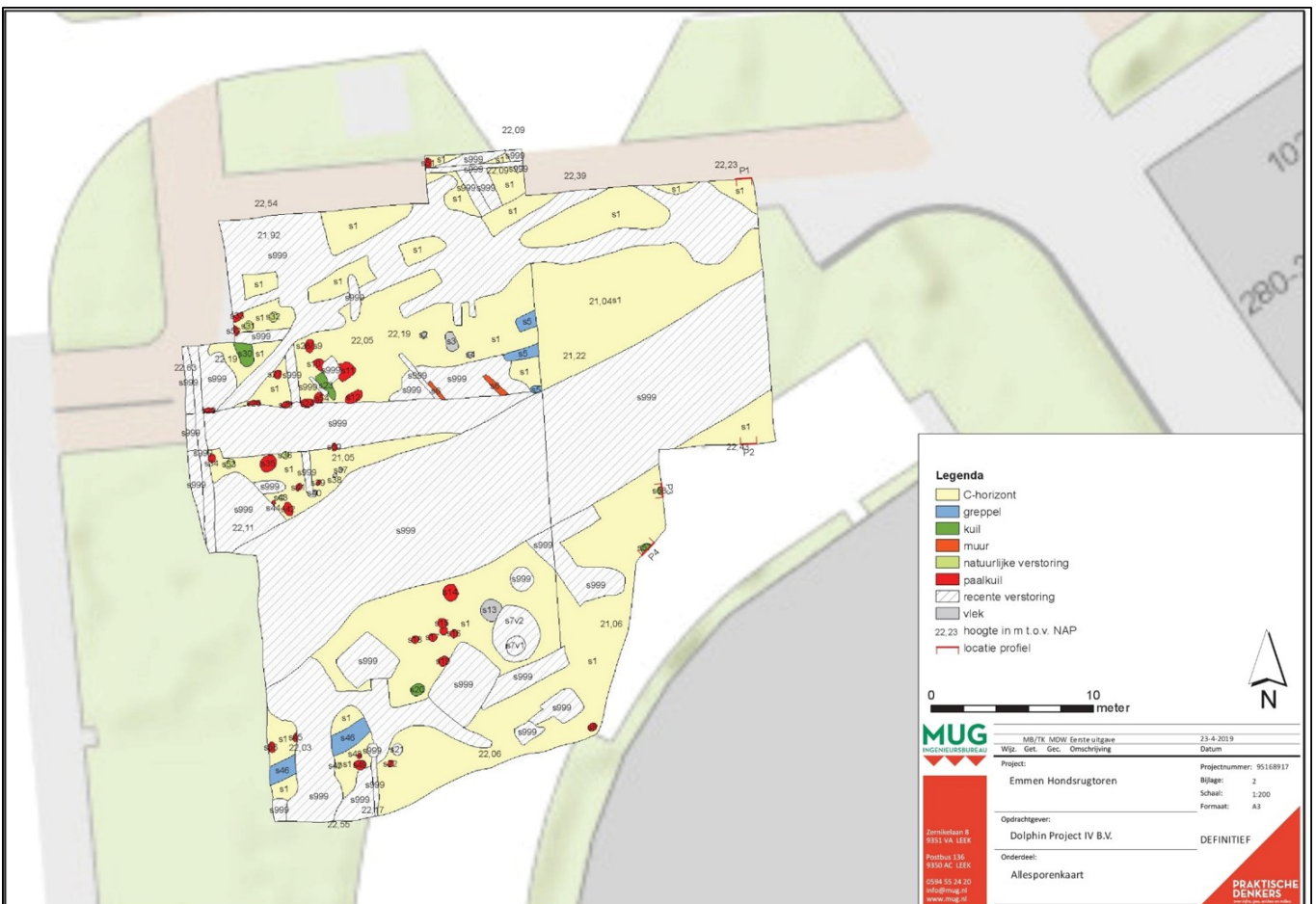
Miranda de Wit

Op 11 februari trotseerden ongeveer 30 leden de storm om te komen luisteren naar de lezing van Miranda de Wit, senior archeoloog bij ingenieursbureau MUG. Aan de hand van het onderzoek dat ze heeft uitgevoerd bij het bouwproject 'Hondsrugtoeren' in Emmen vertelde Miranda over de mogelijkheden om zelfs bij ongunstige bodemomstandigheden waardevolle in-

zichten te verwerven. Daarna ging zij in op nederzettingsonderzoek en gaf ons *en passant* een inkijsje in de werkomstandigheden van de moderne archeoloog.

Waardevolle informatie uit verstoorde grond

In Emmen wordt gewerkt aan een nogal ambitieus bouwproject; de Hondsrugtoeren, een hoogbouw die aan het verrijzen is op de hoek van de Weerdingerstraat en de Hondsrugweg. Voor het gebied rond de bouwlocatie geldt een middelhoge tot hoge verwachting in archeologische waarde vanwege de ligging op de flank van een keileemrug. De bouwhistorie van het bouwterrein zelf is echter ongunstig. Vanaf begin 19^e eeuw zijn op die plek in totaal vier boerderijen verschenen en weer verdwenen en is het wegenpatroon twee keer ingrijpend aangepast. De verwachting van wat de bouwput aan archeologische informatie zou kunnen opleveren was daarvoor erg laag. Na verkennende boringen bepaalde Adviesbureau RAAP dat archeologisch onderzoek noodzakelijk was en werd besloten de graafwerkzaamheden te laten verrichten 'onder archeologische begeleiding', dat wil zeggen dat een archeoloog de regie krijgt over de werkzaamheden tijdens de preparatie van de bouwput. Zo kwam het dat in maart 2019 de spreekster in de bouwput-in-wording gegevens verzamelde. Hoewel de bodem inderdaad tot op flinke diepte was verstoord, bleken tussen die recente verstoringen zich eilandjes te bevinden met oude archeologische resten.

Locatie Hondsrugtoeren. Allesporenkaart. Recente verstoring is aangegeven door arcering

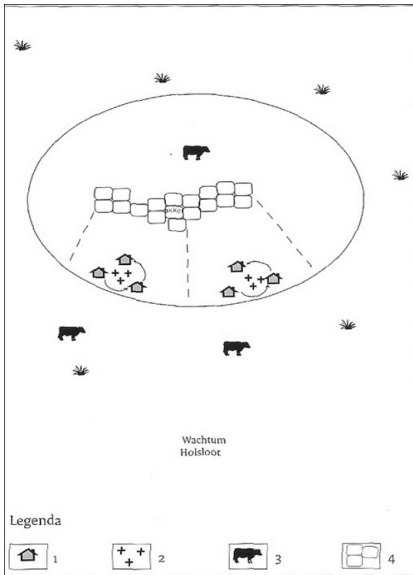
Brandlaagjes wezen op voorraadkuilen en paalkuilen lieten zich samenvoegen tot een spiekertje en twee overlappende huisplattegronden uit respectievelijk de Midden-IJzertijd (type Hijken; 400-200 v.Chr.) en de Late Middeleeuwen (type Gasselte; 900-1300 n.Chr.). Potscherven uit de paalkuilen van beide plattegronden bevestigden deze dateringen.

Locatie Hondsrugtoren. In groen en rood de overlappende huisplattegronden, in blauw het spiekertje

De bevindingen van dit onderzoek op deze zwaar verstoorde plaats passen in het beeld dat uit opgravingen in de directe omgeving ook al naar voren is gekomen, met bewoning vanaf de IJzertijd, de Romeinse tijd en Middeleeuwen tot in het heden. Het middeleeuwse verkavelingspatroon is in 19e-eeuwse kadastrale kaarten nog steeds zichtbaar.

Nederzittingsonderzoek

Nederzittingsonderzoek. Model van bewoning in de Midden-IJzertijd. 1. nederzetting 2. begraafplaats 3. weidegrond 4. Celtic fields/akkers. Naar: Van de Velde 2011

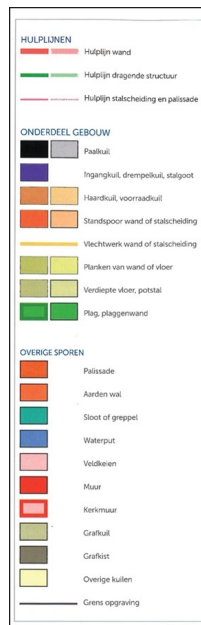
In het onderzoek naar nederzettingen zijn behalve toevallig gevonden grondsporen ook omgevingsignalen van groot belang.

De aloude kennis van bodemgesteldheden wordt tegenwoordig op dit punt geweldig aangevuld door satellietfoto's en de zeer gedetailleerde hoogtekaarten van het Actueel Hoogtebestand Nederland. Daarmee kunnen bijvoorbeeld Celtic fields worden gelokaliseerd en ervaring heeft inmiddels geleerd waar in

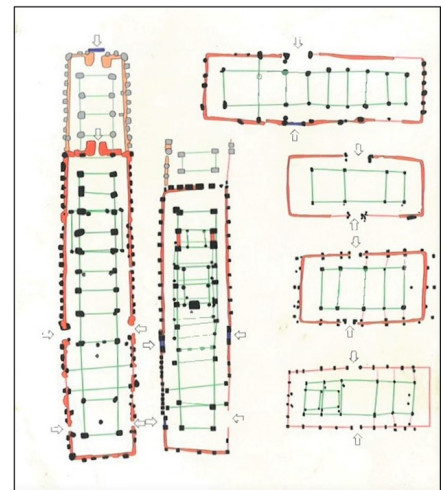
dat geval de bijbehorende bewoning verwacht mag worden.

Bij het daadwerkelijke opgraven is oog voor patronen in grondsporen onontbeerlijk.

Dit heeft allerlei redenen: soms zijn de grondsporen slecht bewaard; een bouwplattegrond is maar gedeeltelijk zichtbaar omdat hij niet netjes binnen de grenzen van het opgravingsvlak valt of wordt doorsneden door oude of recente verstoringen; verschillende bewoningsfasen overlappen elkaar; opeenvolgende bouwstadia uit één bewoningsfase hergebruiken een gebouw gedeeltelijk, wat hoort dan daarbij? Weet van wat verwacht kan worden en kennis van eventuele eerder gevonden, overeenkomstige plattegronden in de (directe) omgeving zijn noodzakelijk bij interpretatie. In zijn boek 'Getimmerd verleden. Sporen van voor- en vroeghistorische houtbouw op de zand- en kleigronden tussen Eems en IJssel' uit 2009 presenteert H.T. Waterbolk een methode voor het tekenen van plattegronden waarbij de bouwonderdelen al naar gelang hun functie op verschillende wijze worden weergegeven. Deze tekenmethode geeft snel en goed inzicht in de structuur van een gebouw. De spreekster pleit er niet alleen voor dit als standaardmethode te aanvaarden voor rapportages over opgravingen, maar ook om al bestaande tekeningen te 'verwaterbolken'.

Plattegronden naar Waterbolk (2009), volgens de door hem ontwikkelde methode

Het werk van een archeoloog

Bij elke opgraving spelen de omstandigheden waar- onder de gegevens worden verzameld een belangrijke rol. Slecht weer en tijdsdruk bemoeilijken de situatie, hulpmiddelen als hoge kwaliteit fotografie vergemakkelijken de zaak. Momenteel moeten veel opgravingen onder hoge tijdsdruk worden uitgevoerd omdat ze onderdeel zijn van grond- en bouwwerkzaamheden. De werkmethode van bouwvoorbereiding onder archeologische begeleiding is ontstaan uit de behoefte van opdrachtgevers om bouwprojecten snel en goedkoop uit te laten voeren, ook wanneer er een verplichting tot archeologisch onderzoek is opgelegd. Bij aanvraag van een bouw- of ontgrondingsvergunning beoordeelt het bevoegd gezag (gemeente of – in sommige gevallen – de provincie) of archeologisch onderzoek vereist is en indien dat het geval is besluit het bevoegd gezag bij het afgeven van de vergunning en op basis van de resultaten van het eventuele vooronderzoek op welke wijze aan die eis kan worden voldaan.

Als wordt gekozen voor archeologische begeleiding krijgt de archeoloog in principe de regie. Commerciële belangen en het hoge tempo van de graafwerkzaamheden ten bate van de bouw door inzet van zware machines maken het echter vaak zeer moeilijk om aan die regie méér inhoud te geven dan het haastig vastleggen van wat is blootgelegd voordat dat voorgoed verdwijnt. Daar komt bij dat ondanks de uiteenlopende belangen van opdrachtgever, uitvoerder en archeoloog de situatie werkbaar gehouden moet worden. Het is daarom van groot belang dat de archeoloog in staat is snel beslissingen te nemen en dus al in het veld kan beginnen met

interpreteren van de grondsporen en zo kan beoordelen wat nader moet worden onderzocht en waar graafmachines hun gang kunnen gaan.

Concluderend stelt de spreekster twee dingen vast. Ten eerste dat een locatie niet te snel moet worden afgeschreven; zelfs als door latere bewoning de grond sterk verstoord is kan archeologisch onderzoek wel degelijk waardevolle gegevens opleveren, en ten tweede dat hoe beter de archeoloog op de hoogte is van de archeologische context van de omgeving, en hoe beter zijn of haar waarnemingen in het veld zijn, des te effectiever het werk.

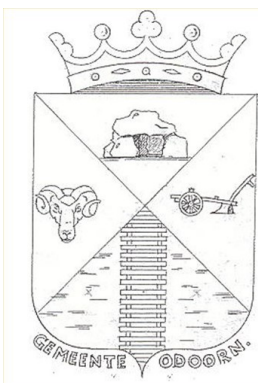
Archeologische elementen in Nederlandse wapens

Door Fred van den Beemt

In ons land is er buiten Drenthe geen gemeentelijk wapen of vlag met een prehistorisch element. Op vijf Drentse wapens (inclusief het dorpswapen van Wapse) prijken prehistorische voorwerpen of symbolen. In Drenthe ontwierp Gerlof Auke Bontekoe in het begin van de vorige eeuw 26 gemeentewapens. Was er geen Bontekoe geweest of zou Bontekoe niet geïnteresseerd zijn geweest in de historie/geschiedenis van een gemeente, dan zouden deze wapenschilden met archeologische elementen er ook niet geweest zijn. Met andere woorden 'dank aan Bontekoe!' Zoals de meeste DPV-leden wel zullen weten, was hij dan ook jarenlang bestuurslid van de Drents Prehistorische Vereniging.

De gemeentewapens van Bontekoe zijn tot aan de gemeentelijke herindeling van 1998 in gebruik geweest; daarna zijn zij in de vergetelheid geraakt. Vanaf dat jaar werden voor de heringedeelde gemeenten nieuwe gemeentewapens en vlaggen ontworpen. De vijf als 'archeologisch' gekenmerkte gemeentewapens van G.A. Bontekoe kunnen in nationaal verband als zeer bijzonder worden bestempeld. Zeker gezien het feit dat verder nergens in Nederland een archeologisch kenmerkend gemeentewapen voorkomt. Ook de zogenaamde wildemannen als schilddragers van een gemeentewapen waren typerend voor Bontekoe en voor Drenthe.

Naast deze ooit goedgekeurde gemeentewapens is er nog één wapenontwerp dat vermeld moet worden. Dit betreft het afgekeurde gemeentewapen van de voormalige gemeente Odoorn.

Odoorn (niet gebruikt)

Het was weer Bontekoe die in de jaren '30 van de vorige eeuw aan de toenmalige burgemeester van Odoorn aanbod om een wapen voor die gemeente te ontwerpen. Hij gaf daarbij aan dat het gebruik van de mythische stad Hunsow als symbool niet bruikbaar was. Bontekoe kwam met zeven ontwerpen met schapenkoppen, hanenkoppen, bijen, schoorsteenijzers, de veenbrug en varianten.

Gerlof Auke Bontekoe werd op 21 februari 1900 geboren te Hardegarijp en overleed te Oosterwolde op 22 september 1988.

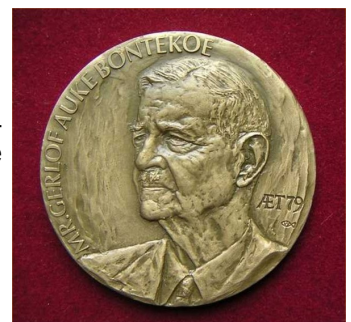
Het oude logo van de DPV dat is ontworpen door Bontekoe

Bontekoe begon zijn loopbaan in Sleen als burgemeester (1927-1938). Hij vond het ontbreken van een gemeentewapen een gemis en ontwierp er daarom zelf een.

Bontekoe had hiermee zoveel succes dat hij in totaal 26 wapens voor Drentse gemeenten heeft gemaakt. Hij ontwierp eveneens de provinciale vlag, waarvan het eerste exemplaar, gemaakt door de echtgenote van Bontekoe, in het bezit is van de DPV.

Hij bleef ondanks zijn vertrek als burgemeester naar het aangrenzende Ooststellingwerf (1938-1965) contact houden met Drenthe. Van 1946-1958 was hij secretaris-penningmeester van de Drents Prehistorische Vereniging. Hij bleef medewerker aan de Nieuwe Drentse Volksalmanak. Hij breidde de reeks uit met een extra uitgaaf: Drentse Kroniek van het bevrijdingsjaar (1946). Bontekoe werkte mee aan een gedenksteen aan het gemeentehuis in Westerbork voor de daar gesneuvelde Franse parachutisten. Dat leverde hem in 1958 een Franse onderscheiding op. In 1950 werd een speciaal nummer van het maandblad Drenthe aan hem gewijd. Hij zelf leverde een kostelijk boekje over zijn herinneringen aan Sleen en schreef in 1980 het werkelijke verhaal over de Slag op de Afsluitdijk.

In 1979 werd hij in het provinciehuis in Assen gehuldigd, omdat hij zijn 150e overheidswapen (dat van de gemeente Buren) had ontworpen. Ter gelegenheid daarvan werd ter ere van hem een historiepenning geslagen.

Speciale Bontekoe-penning geslagen in 1979 ter gelegenheid van het ontwerp van diens 150e wapen

Geen enkel ontwerp viel in de smaak bij de gemeente. De gemeente besloot om zelf een wapen te ontwerpen met daarin een hunebed, ramskop, ploeg en de veenbrug.

Ondanks de voorspellende woorden van Bontekoe dat het ontwerp nooit goedgekeurd zou worden door de Hoge Raad van Adel – hij had immers ervaring met deze Raad – werd het ontwerp toch ingediend. De Hoge Raad van Adel reageerde met een afwijzing en kwam met een geheel ander ontwerp! De ramskop en de ploeg werden gezien als overbodig en niet specifiek voor Odoorn. Het hunebed en de veenbrug werden door de Raad strak gestileerd weergegeven (zie afbeelding Odoorn 1941 verderop).

Na de gemeentelijke herindeling in Drenthe zijn op één na de prehistorische elementen van de gemeentewapens verdwenen. Omdat Borger met recht kan zeggen dat het de Hunebedhoofdstad van Nederland is, koos de gemeente Borger-Odoorn het hunebed wel als prominent onderdeel van het gemeentewapen. En dan is er nog het dorpswapen van Wapse met daarin centraal een klokbeke.

Beschrijving van de Drentse gemeentewapens met prehistorische elementen

Het oude wapen van Borger

Verleend bij Koninklijk Besluit van 14 december 1950. Het wapen is een ontwerp van G.A. Bontekoe.

De kleuring van het wapen in zwart (sabel) en wit (zilver) symboliseert de grondsoorten die in de gemeente voorkomen. Met zwart wordt het veengebied bedoeld, met zilver het zandgedeelte. Het kraaghalsflesje, typisch voor het gebruiksgoed van het volk dat de hunebedden

Borger

bouwde, herinnert aan de vele hunebedden die in de gemeente bewaard gebleven zijn. Daaronder het grootste megalithische monument van Nederland. Het hartschild is het wapen van het geslacht De Mepsche waarvan vele leden de havezate Westrup hebben bewoond.

Borger-Odoorn

Het nieuwe gemeentewapen van Borger-Odoorn

Met de gemeentelijke herindeling van 1998 werden de gemeenten Borger en Odoorn samengevoegd tot één gemeente, Borger-

Odoorn. Bij Koninklijk Besluit van 17 juli 1999 kreeg de gemeente een wapen waarin een hunebed is afgebeeld. De kleuren geel (goud) en zwart (sabel) zijn enerzijds overgenomen van de voorgaande wapens, anderzijds symboliseren zij de bodem van de gemeente die uit veen en zandgrond bestaat.

Het hunebed symboliseert het Hunebedcentrum en de achttien hunebedden verspreid over het grondgebied van de gemeente. De paarden als schildhouders symboliseren enerzijds het agrarisch karakter van, anderzijds de ruitersport in de gemeente. De paarden dragen een gekanteelde halsband als symbool voor de legendarische stad Hunsow die in de gemeente zou hebben gelegen. De halsband is zwart als teken van de verwoesting van deze stad.

Diever

Het wapen van Diever

Het gemeentewapen van Diever werd bij Koninklijk Besluit van 3 september 1946 verleend. Het wapen is een ontwerp van G.A. Bontekoe.

De officiële beschrijving luidt: 'In hermelijn (= zwarte hermelijnstaartjes op witte ondergrond) een paal, gedwarsbalkt van keel (= rood) en zilver (= wit) van zestien stukken, linksboven vergezeld van een kraaghalskruikje van hunebeddaardewerk en rechtsonder

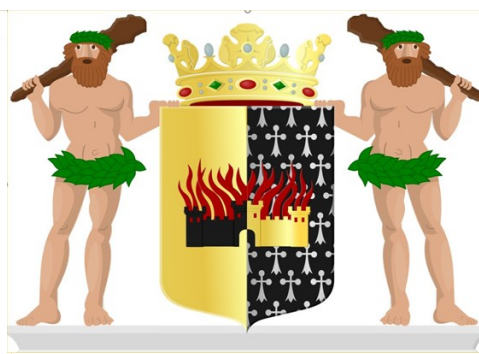
van een esdoornblad, beide van keel. Het kraaghalskruikje is van een vorm die volgens professor Van Giffen in geen andere prehistorische cultuur voorkomt dan bij de hunebedbouwers. Omdat Diever nog een fraai hunebed bezit en tot in de vorige eeuw nog een tweede, nog imposanter exemplaar dat helaas vernield werd, leek de opneming van een figuur die aan deze, in het westen van Drenthe zeldzame monumenten herinnert alleszins voor de hand liggend.'

Het wapen van Odoorn

Het wapen is een ontwerp van de Hoge Raad van Adel.

Odoorn uit 1941

Odoorn 1972

Het wapen werd door het gemeentebestuur niet positief ontvangen maar desondanks in 1941 in gebruik genomen. Het werd in 1972 vervangen door het wapen waarop de brandende stad Hunsow staat afgebeeld, naar een legende die meldt dat binnen de (voormalige) gemeente eens de stad Hunsow heeft gelegen die door de Noormannen zou zijn geplunderd en platgebrand (zie afb.). Het wapen wordt gedragen door twee wildemannen, een typisch 'Bontekoe'-element.

Vledder

Het wapen van Vledder

Verleend bij besluit van de Hoge Raad van Adel van 23 juli 1940. Het wapen is een ontwerp van G.A. Bontekoe.

Professor Van Giffen legde tussen Vledder en Doldersum een eeuwenoud grafveld bloot van het zogenaamde kringgreppeltype. De met grijze grond gevulde overlappende kringen tekenden haarscherp af in het zand. De drie overlappende ringen op het wapen symboliseren deze graven.

In 1998 werd de gemeente opgeheven en toegevoegd aan de nieuwe gemeente Westerveld. Er werden geen elementen overgenomen in het wapen van Westerveld.

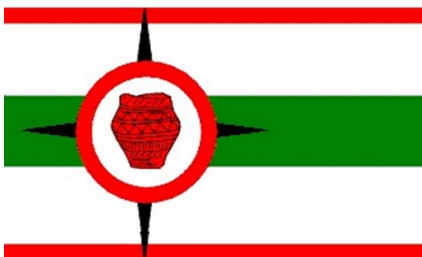

Dorpswapen Wapse

Wapse (dorpswapen) 15 augustus 2000

Uniek is het wapen van het dorp Wapse. Na de gemeentelijke herindeling verdwenen de oorspronkelijke gemeentewapens en werden nieuwe wapenschilden ontworpen. Ook voor Wapse, al was het dorp nu een onderdeel van de gemeente Westerveld.

Op 15 augustus werd het wapen door toenmalig wethouder Roelof Martens van de gemeente Westerveld feestelijk onthuld.

Vlag van Wapse

Naast het dorpswapen werd Wapse verrijkt met een dorpsvlag. De kleuren rood-zwart en wit zijn de kleuren uit de vlag van de provincie Drenthe. De ring staat voor het dorp zelf, het is namelijk een

zogenaamd kring-esdorp. De vierpuntige ster staat voor de vier windstreken en de vier jaargetijden. De klokbeke in het midden van het wapen is een verwijzing naar gevonden 'urnen' op de Tweeënberg op de Oeren bij Wapse.

Op de website 'Deevers archief' staat naar aanleiding van de onthulling een kort en verbaasd bericht bij het krantenbericht uit de Meppeler Courant. *'Wat? Ehhh? Heeft Wapse -net zoals Diever en Zorgvlied- ook een bij elkaar gefantaseerd wapen en een bij elkaar gefantaseerde vlag? Waar een klein dorp zich zoal groot in kan achten. Zijn dit wapen en deze vlag bevorderlijk voor de Wapser identiteit en de Wapser gemeenschapszin?'*

Opmerkelijk zo'n opmerking, want het is juist te prijzen dat Wapse als dorp historisch besef en waardering voor het verleden letterlijk hoog in het vaandel heeft.

Zweeloo

Het wapen van Zweeloo

Verleend bij Koninklijk besluit van 1 september 1938. Het wapen is een ontwerp van G.A. Bontekoe.

De concentrische ringen in het wapen herinneren aan een opgraving die prof. Van Giffen in de omgeving van de Galgenberg heeft uitgevoerd. Het betrof een groot grafveld van het zg. 'kringgreppeltype' en daarbij bleken twee ringen precies concentrisch te lopen. Of dit direct bij de begraving

zo bedoeld is of dat bij twee begravingen met een lange tussenpoos het toeval heeft gewild dat de greppels waaruit de aarde werd gedolven die de stoffelijke resten moest bedekken precies hetzelfde middelpunt hadden, was niet meer uit te maken. De merkwaardige vondst vormde een bruikbare figuur op het wapenschild. Het slangenkopkruis staat overigens symbool voor de vroege vestiging van christenen in deze toen nog woeste streek.

Conclusie

Het gebruik van archeologische – in het bijzonder megalithische – symbolen op de Drentse wapenschilden is na de gemeentelijke herindeling praktisch verdwenen. Ook in Duitsland en Frankrijk is een kentering waarneembaar. We kunnen constateren dat het honderd jaar geleden nog veelvuldige gebruik van megalithische voorstellingen op gemeentewapens – jammer genoeg – op zijn retour is.

De literatuur en geraadpleegde bronnen zijn terug te vinden op www.dpv.nu/spieker20-1.

Leren over het Mesolithicum, zonder een boek

Door Jelke Take

Sinds 2017 bouwt een groep studenten van de Rijksuniversiteit Groningen reconstructies van middensteentijd-hutten. Het begon als een gezellig weekje klussen in de zomervakantie, maar inmiddels bestaat er een heuse Werkgroep Experimentele Archeologie Groningen (WEAG). Twee studenten hebben zich vastgebeten in de beeldvorming van hutten (Yannick de Raaff) en in wetenschappelijke vraagstukken over wonen in het Mesolithicum (Jochem van Dorrestein).

Een nevenactiviteit van dit project is het overbrengen van de nieuw opgedane ervaringen aan basisschoolkinderen. Samen met Bushcraftschool De Tondel uit Lelystad hebben we een activiteit ontworpen waarmee we kinderen kunnen enthousiasmeren voor een tijdvak waar normaal gesproken maar weinig aandacht aan wordt besteed in de klas. Daarnaast laat deze activiteit zien dat we soms het overbrengen van enkel feiten juist los moeten laten om een beter begrip van het verleden te bevorderen.

Door kinderen zelf hutten te laten ontwerpen in de rol van een mesolithische mens, ontstaat er een diepere empathie voor de mensen uit de (Midden-)Steentijd en laat het de kinderen inzien dat hun idee over het verleden even waardevol kan zijn als dat van de archeoloog.

Onze beeldvorming van het verleden staat nooit stil; het is altijd aan verandering onderhevig. De reconstructies van hutten in archeologische openluchtmusea en parken weerspiegelen de interpretaties die golden rond de tijd van hun constructie, en zijn daarmee momentopnames. Als het goed is, worden deze interpretaties constant bijgesteld aan de hand van de meest recente wetenschappelijke data en inzichten. Het idee dat de perceptie van het verleden en de gebouwde reconstructie aan verandering onderhevig is, is lastig over te brengen naar het publiek: de reconstructies die kinderen en volwassenen in openluchtmusea aantreffen getuigen dikwijls van een grote hoeveelheid tijd en vakmanschap, en vaak leeft de veronderstelling dat de reconstructies in samenwerking met deskundigen zijn gemaakt (iets wat helaas niet altijd het geval is). Het beeld van het verleden wordt daardoor gemakkelijk overgenomen, dat is op zichzelf geen probleem. Waar het echter aan schort is dat de passieve presentatie van prehistorische reconstructies in veel gevallen kan leiden tot een selectieve bevestiging van clichématige beelden van de bezoeker. Publieksarcheologen merken dat het vertonen van een reconstructie alleen, de toeschouwer niet beweegt zijn bestaande beeld te veranderen. Ter illustratie: recent is gebleken hoe een gereconstrueerd beeld van mesolithische hutten, gebaseerd op de opgraving van Bergumermeer S-64B in Friesland en voor het eerst als zodanig gebouwd in het archeologisch park Archeon in de jaren '90, veelvuldig is gekopieerd en zich heeft verspreid over parken in heel Nederland. De interpretatie van archeologische sporen als zijnde hutten, waarop de reconstructies zijn gebaseerd, werd al vanaf de jaren '70 betwist, en is onlangs weerlegd na een herziening van de data. Er is gebleken dat de aanzet tot de verandering van dit beeld voort kan komen uit het zélf ervaren van een bouwproces (De Raaff). Dit laatste toont aan dat een bewustzijn voor immer veranderende opvattingen over de geschiedenis ondergeschikt kan zijn aan een inprenting op één moment in tijd, wanneer dat bewustzijn niet is gevoed door ervaring en zelf-ontdekking.

In de activiteit die wij voor basisschoolkinderen hebben ontwikkeld proberen we het probleem van clichébevestiging te ondervangen. We leggen de kinderen geen voorgebakken interpretaties van onderkomens voor, maar presenteren ze met een probleem dat ze in de rol van een mesolithisch persoon moeten oplossen. De kinderen reproduceren geen door-archeologen-gereconstrueerd beeld, en imiteren ook geen ambacht of handeling naar voorbeeld van iemand die zij als meer bekwaam beschouwen (de juf, een archeoloog etc.). Voorafgaand aan de bouwopdracht krijgen de kinderen een korte inleiding over het leven in het Mesolithicum, zodat ze weten in wat voor achtergrond zij zich moeten gaan inleven: semi-sedentair wonen en afhankelijk zijn van materiaal uit de natuur zijn hierin het belangrijkste.

Dit gebeurt aan de hand van prikkelende vragen die dicht bij de kinderen zelf staan: "Zijn jullie wel eens verhuisd? Hoe vaak? Moesten jullie veel meenemen naar het nieuwe huis?" etc. Hierna vangen zij, zonder enig beeld van een mesolithische hut, aan met de bouw van hun eigen onderkomen. We vertrouwen hierbij op het inlevingsvermogen en de creativiteit van kinderen.

Het bouwen van een hut met materiaal uit het bos

Het bouwen is op het eerste oog een vrij eenvoudige opdracht. De kinderen kunnen uit een grote stapel en/of uit de natuurlijke omgeving organische materialen kiezen die ze nodig denken te hebben: takjes, bladeren, grassen, (legaal verkregen) mos en schors. Gedurende dit creatieve proces worden ze zo min mogelijk geholpen en niet gestuurd door begeleiders. Sommige kinderen beginnen met een duidelijk voorbedacht concept; ze kiezen specifieke materialen uit de stapel en gaan hier doelgericht mee aan de slag. Andere kinderen pakken een allegaartje bouwmaterialen en proberen op iteratieve wijze tot een bouwsel te komen. Wat is belangrijk wanneer je een hut bouwt? Voor sommige kinderen is dat stevigheid van de constructie. Wanneer we vragen waarom, luidt het antwoord vaak: 'Als het gaat stormen wil ik niet dat het dak op mijn hoofd valt.' Anderen nemen een wankel constructie voor lief en gaan daarna met extra veel voorzichtigheid in op details die zij belangrijk vinden om hun hut comfortabel te maken: uitkropingen van takjes worden aangewezen als schoorsteen tegen de rook, in stukken gescheurde blaadjes moeten als comfortabel bed kunnen dienen; er wordt een vierkant blaadje tegen de binnenwand aangezet zodat de bewoners van de hut tv kunnen kijken. Kinderen gaan op in de bouw van hun hut en het wordt duidelijk dat ze écht iets willen maken dat naar hun standaard leefbaar is. Een leuke bijkomstigheid tijdens het uitvoeren van de opdracht in een zandbak bij een basisschool is dat kinderen naast het bouwen van een hutje ook de omgeving beginnen te manipuleren. Ze graven bijvoorbeeld eerst een kuiltje en bouwen daar een hutje overheen (leuk detail: op Engelse, Duitse en Amerikaanse archeologische sites worden *pithouses* of *Grubenhäuser* vaak aangelegd, 'zodat de mensen zich kunnen wassen, drinken en vissen.' Er waren zelfs kinderen die eerst een brede heuvel aanlegden waarop de hut kwam te staan, omdat 'je wel goed uitzicht moet hebben.'

Het inlevingsvermogen van de kinderen gaat dus zodanig ver dat zij niet alleen bezig zijn met de bouw van een comfortabel onderkomen, maar zich ook bewust zijn van het omringende landschap en de inrichting daarvan.

Nadat iedereen klaar is met bouwen worden de constructies klassikaal besproken. Hier is ruimte voor de begeleider om tactische en vooral niet-sturende vragen te stellen. "Wat voor technieken heb je gebruikt voor stevigheid?" Jij bent niet alleen met de hut zelf bezig geweest maar ook met het zand zie ik, waarom is dat?" en "Met wie zou jij in zo'n hut willen wonen?" Het zijn allemaal korte vragen, waarop altijd een lang antwoord terugkomt. Kinderen kunnen namelijk tot op hoog detailniveau uitleggen waarom ze welke afwegingen en keuzes hebben gemaakt, en laten daarbij zien dat ze zich hebben proberen te ontdoen van hun eigen moderne alles-is-vanzelfsprekend bril. De dialoog die aan de hand van bovenstaande vragen ontstaat biedt ruimte om de, soms moeilijke, vraagstukken uit te leggen. Daarnaast kunnen we laten zien dat de archeoloog ook niet altijd weet hoe de hutten er precies hebben uitgezien; dat de hut die Brammetje heeft gebouwd net zo valide is als die uit het museum, en dat het bouwsel van zijn buurvrouw erg lijkt op wat de Groningse studenten afgelopen zomer hebben gebouwd op Prehistorische Nederzetting Swifterkamp. We leren de kinderen geen feiten meer over het Mesolithicum, maar zijn samen de veelzijdigheid en bovendien de onzekerheden van het verleden aan het ontdekken.

Ook in de zandbak wordt druk gedacht en gebouwd

Via opdrachten zoals deze kunnen we kinderen spelenderwijs meegeven dat we altijd moeten nadenken over het verleden, omdat niemand de absolute waarheid klaar heeft liggen. Dit doen ze door zich via een rollenspel in te leven in de prehistorische mens, die een leefbare omgeving voor zichzelf moet creëren met alleen materiaal uit de natuur. Het concept leefbaarheid spreekt kinderen duidelijk aan, die er alles aan doen om hun onderkomen zo comfortabel mogelijk in te richten. Dit wijst op een groot inlevingsvermogen. Als laatste ontdekken kinderen hoe innovatief de mesolithische mens wel niet geweest moet zijn.

"Ik sta elke keer weer versteld van de pienterheid van kinderen," zeg ik tegen de juf van groep 5, "ze zetten met gemak de bril van een oertijdmens op en hebben zo veel plezier." Op die woorden trekt een jongetje, dat tot dan toe vrij stil en verlegen is geweest, aan mijn jas: "Meneer, doe niet zo gek! Mensen in de steentijd hadden helemaal geen glas, dus ook geen bril!"

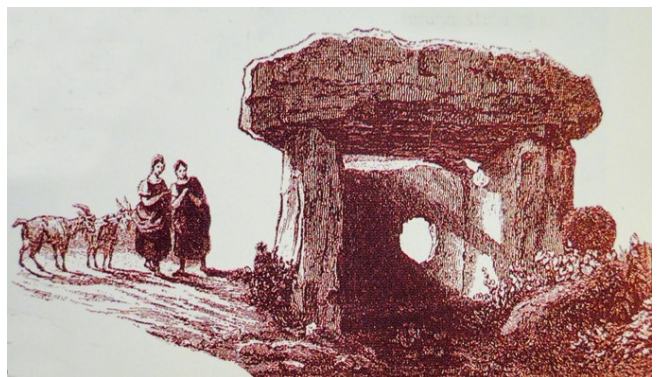
Deze gastlessen komen voort uit de werkzaamheden van de Werkgroep Experimentele Archeologie Groningen (WEAG). De WEAG is een initiatief van Groningse archeologiestudenten uit allerlei jaren, die op extra-curriculaire wijze kennis willen maken met de experimentele archeologie. Binnen de werkgroep loopt een aantal projecten (bijv. beeldvorming van mesolithische onderkomens, haardkuilen, gebruiksporenanalyse) om studenten meer te leren over het doen van onderzoek. De WEAG werkt samen met docenten en onderzoekers van het GIA en met instanties zoals het Hunebedcentrum Borger en Stichting Prehistorische Nederzetting Flevoland. In het komend jaar zal de WEAG in verband met het honderdjarig bestaan van het GIA (zie elders in dit blad) verschillende activiteiten organiseren waaronder het nabouwen van een mesolithische hut bij het Hunebedcentrum in Borger.

De bronverwijzing en de WEAG Facebookpagina zijn te vinden op www.dpv.nu/spieker20-1.

Zielengaten en deksels (*bouchons*) in Guiry-en-Vexin (F), de Kaukasus en India / Laos

Door Sipke van der Zee

De megalietgraven van de Seine-Oise-Marne (SOM)-cultuur zijn zogenaamde *allées couvertes* (galerijgraven), opgebouwd uit *trilithons* (een deksteen op twee draagstenen) met een ingang aan de korte kant. Die ingang is vaak een ronde opening, uitgehouwen in een steen, door ons zielengat genoemd, in het Frans *trou d'âme* en in het Duits *Seelenloch*. Of de neolithische mens er zelf ook deze naam aan gaf, is de vraag. Wij interpreteren oertijdverschijnselen op onze eigen manier, maar of de ziel een begrip voor de mens destijds was? De Engelse naam *porchhole* (patrijspoort) is neutraler, al ontbreekt de maritieme context evenals de afsluiting met glas in een graf. Zielengaten zien we bij de SOM-dolmen van Wéris in België, maar ook bij menig Frans SOM-'hunebed'.

Zielengat in de Dolmen de la Pierre Trouée à Trie-Château

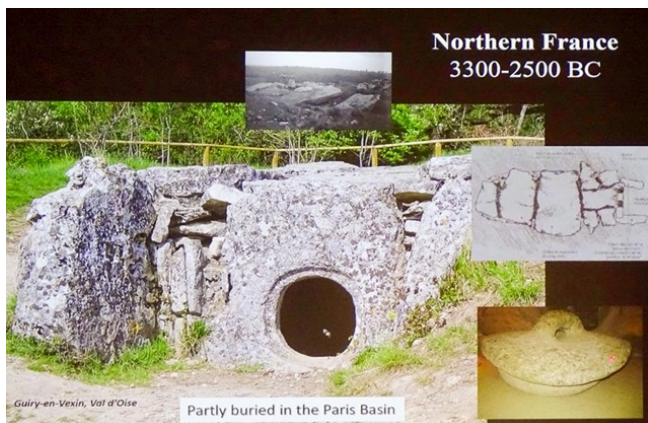

Dolmen in Wéris op oude ansichtkaart. Het zielengat is aan de bovenkant beschadigd

Het zielengat komt ook voor bij dolmens in Wales, Duitsland (Hessisch-Westfaalse steenkisten), Italië, Zwitserland (in Sion aan de zijkant van het graf), de Balkan en de Kaukasus.

Een kenmerk van het zielengat is vaak dat het vrij klein is. Zouden onze neolithische voorouders daar een over het algemeen onhandelbaar, want verstijfd, lijk door hebben kunnen duwen? Die kans is niet zo groot. Uit de inventaris van de SOM-hunebedden blijkt echter dat kleine botjes van de menselijke skeletten ontbreken. Dat zou erop kunnen wijzen, dat lijken eerst ontvleesd werden in de grond in een normaal graf, of in de buitenlucht aan de wilde dieren overgeleverd werden, en dat daarna pas de restanten door het zielengat in de dolmens gedeponneerd werden. Bij deze verplaatsingen ging natuurlijk wel eens een botje verloren ...

Omdat er heel vaak veel skeletten werden bijgezet (in Frankrijk tot wel honderden), moest het zielengat geopend en weer afgesloten kunnen worden. Bij een aantal zielengaten zien we een duidelijke sponning, dat maakte het mogelijk om een deur, luik, schijf of deksel van hout of steen te plaatsen (de Fransen spreken van *bouchon* = kurk). Hout verdwijnt, maar in 1915 werd niet ver van Parijs, in Guiry-en-Vexin, in het Bois du Couturier een belangrijke ontdekking gedaan. Een SOM-hunebed met een stenen, enigszins ovale afsluiting nog op zijn plaats, 158 kg zwaar! Keurig gebeeldhouwd (met stenen gereedschappen!) past het precies in de sponning.

De allée couverte van de SOM-cultuur met rechtsonder de sluitsteen

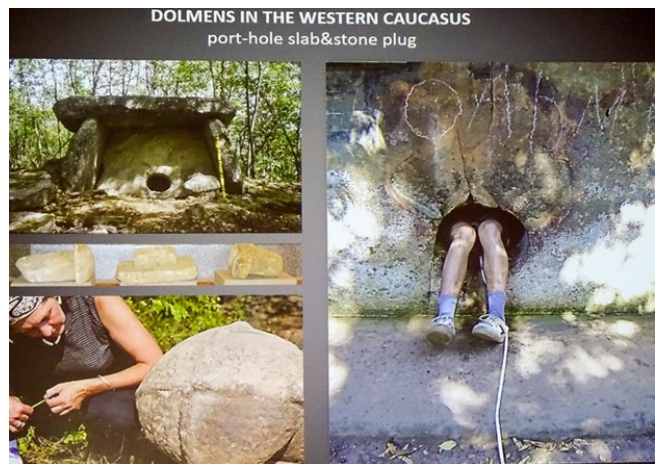
Knap is ook de uitgehakte halve ring midden op de schijf waardoor een stok gestoken kan worden om de

De sluitsteen in het museum

sluitsteen uit zijn sponning te lichten. Omdat diefstal na de ontdekking van deze bijzondere *bouchon* gevreesd werd, ligt hij nu veilig in het archeologisch museum van Guiry-en-Vexin. In het hunebed werden een 200-tal skeletten gevonden.

Mij zijn slechts een paar andere stenen *bouchons* bekend, in het Engels *stone plugs* genoemd, maar die liggen een stuk verder weg, nl. in de Kaukasus. Hier resteren nog ca. 3.000 dolmens uit de periode 4.000-2.750 v.Chr. Ik zag de sluitstenen op een dia van een spreker op het 6-daagse Megalietencongres in de Vendée, september 2019.

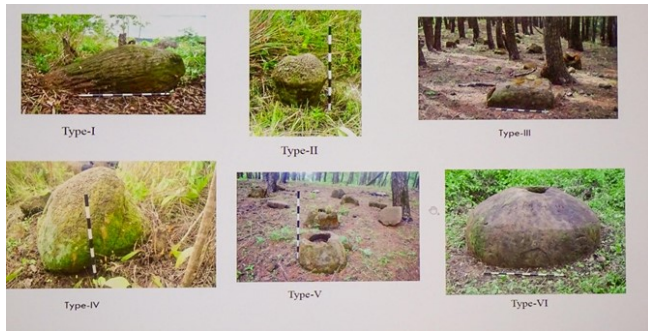

Stenen sluitstenen, waarbij opvalt dat ze soms ver in het zielengat steken, en dat ze eventueel ook vierkant of rechthoekig kunnen zijn (middelste foto links)

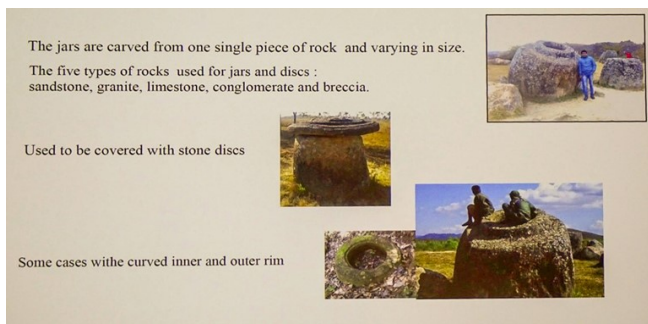
In tegenstelling tot de Franse sluitsteen zie ik geen halve ring als handvat om de sluitstenen uit het zielengat te trekken. De openingen variëren tussen de 25 en 45 cm in diameter.

Een handvat tref je weer wel aan bij een heel ander soort megalieten: de uit steen gehouwen 'vaten' uit Laos. Die vaten, eveneens voorkomend in Noord-oost-India, Myanmar en Indonesië, dienden om overledenen of hun botten in te bewaren. Zij werden met een sluitsteen afgesloten, eveneens vaak met een sponning en soms ook met een handvat erop. Omdat de opening van het vat meestal naar boven of schuin omhoog gericht was, hoefden de sluitstenen niet ver in het vat te vallen, de zwaartekracht hield ze wel op hun plaats.

Ze zijn dus dunner dan de sluitstenen van dolmens. Datering: eerste millennium v.Chr. Dat betekent dat er al ijzeren (kou)beitels waren om vaten en sluitstenen bij te werken.

Stenen begraaf-vaten (zonder deksels) uit India

Op deze foto's wordt het megalithische karakter van de vaten duidelijk

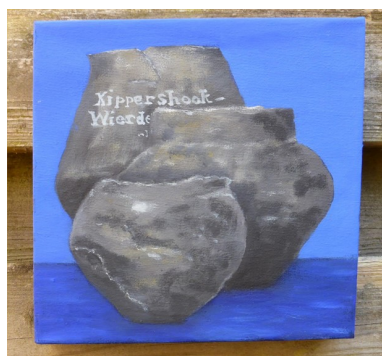
Met archeologie kun je meer dan graven...

Door Fred van den Beemt

Als archeoloog of amateurarcheoloog wil je eigenlijk maar een ding... Dat is archeologie bedrijven. Dit betekent graven en ontdekken. Het doel van de archeologie is het vergroten van de kennis over onze voorouders. Archeologen willen het leven van toen, het leven van de mensen reconstrueren. De archeoloog bestudeert de voorwerpen en sporen die zich in de grond bevinden. De archeologie levert veel kennis op over het wel en wee van onze verre voorouders. De bodemvondsten worden gepubliceerd en in musea tentoongesteld. Maar archeologie is meer dan graven. Ook thuis kun je vele kanten van het leven van toen belichten.

Zo kun je als kunstschilder bijzonder geïnteresseerd raken in archeologische monumenten of bodemvondsten. Binnen de DPV kennen we de werken van

Ingrid Groeneveld. Ineke Achterop uit Assen werd daardoor geïnspireerd. Door aardewerk bodemvondsten die Ineke zag in musea, werd zij gegrepen door de wijze waarop de prehistorische aardewerk potten zijn gemaakt.

Verband tussen dolmens en steenvaten is er niet direct (qua vorm en ouderdom), maar je ziet wel dat beide megalithische graven op eenzelfde

Sluitstenen, sommige met handvat, uit Laos

manier afgesloten werden (steen, sponning, handvat). Hetgeen aantoont dat door logisch redeneren dezelfde (praktische) oplossingen gevonden werden.

Dolmen des Fées in Pèpieux met twee zielengaten

Zij werd als amateurkunstschilder beïnvloed van de kunst van het vervaardigen van het aardewerk maar evenzo ook van de kunstuitingen van de prehistorische mens in de grotten van Zuid-Frankrijk en Spanje.

Zij begon met een serie bodemvondsten uit de verschillende archeologische perioden te schilderen. Het was een uitdaging. Twee jaar geleden exposeerde Ineke in Galerie Groot'n Jans, de Galerie van Ingrid Groeneveld, in Wierden. Zo kan het gaan binnen de DPV.

Wie heeft er ook liefhebberijen gelieerd aan de archeologie?

GIA nieuws

Paleo-aktueel 30

Ieder jaar presenteert het Groninger Instituut voor Archeologie (GIA) in het tijdschrift Paleo-aktueel een deel van zijn onderzoek voor een breed publiek. Paleo-aktueel 30 is onlangs uitgekomen. Voor DPV-leden is het een feest deze bundel in handen te hebben, omdat er zoveel aanknopingspunten zijn met lezingen, excursies en Spieker-onderwerpen uit het recente verleden.

Het eerste artikel: ‘Hier wil ik nog niet dood gevonden worden’. Bespiegelingen over de ‘absentie van graven’, van Iris Rom en Karla de Roest sluit aan op de lezing van Karla de Roest op 21 november 2016: ‘Wat je niet ziet, bestaat niet? Afscheidsrituelen uit de IJzertijd en Vroeg Romeinse tijd (550 v.Chr.-200 n.Chr.)’ (Spieker december 2016).

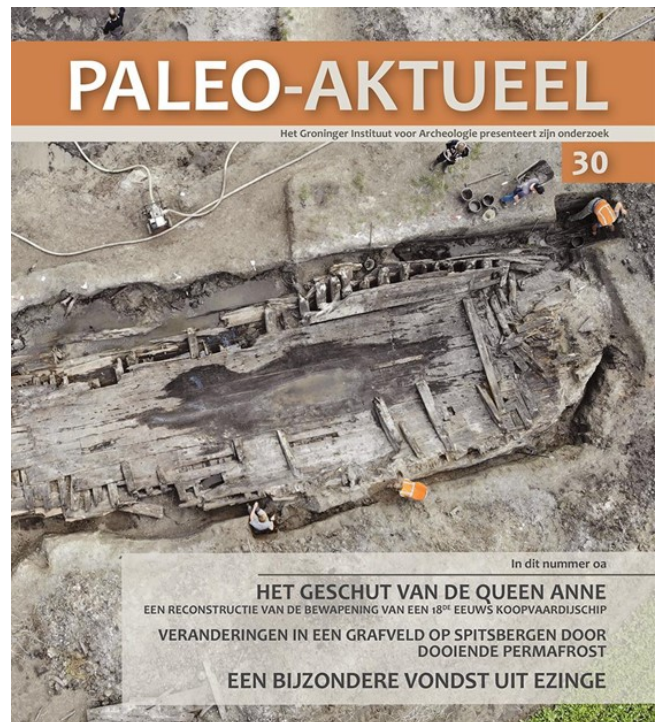
Eenzelfde soort bespiegelingen in een heel andere context wordt boeiend beschreven in het artikel van Remco Bronkhorst en Jorn Seubers: ‘*La torretta della buffalotta*: stille getuige van een verdwenen landschap’, waarin ‘absentie van bewijs niet per definitie gelijk staat aan bewijs van absentie’. Jorn Seubers verzorgde de ledendag-lezing in 2018.

Door het artikel ‘Schop, spade of stuurriem? Een bijzondere vondst uit Ezinge’ van Annet Nieuwhof en Reinder Reinders realiseren we ons weer hoeveel er te ontdekken valt uit het nog niet onderzochte materiaal uit de opgravingsstijd van Van Giffen. Annet en het GIA zullen er nog jaren mee vooruit kunnen. Deskundigen bij elke vondst zijn voorhanden: zoals Reinder Reinders in combinatie met vroeghistorische scheepvaart (DPV-jubileumnummer (2008) ‘Gevormd en Omgevormd Landschap van Prehistorie tot Middel-eeuwen’: ‘Graantransport over water. Het maritieme cultuurlandschap van Zuidwest-Drenthe in de Middel-eeuwen’). Jelte van der Laan (interview in Spieker september 2019) is als archeologisch houtdeskundige daarbij behulpzaam. Van hem en Stephan Nicolaj staat in deze Paleo-aktueel ook een bijdrage: ‘WOODAN, dé database voor archeologisch hout’.

Johan Nicolay probeert een antwoord te vinden op de vraag: Wat doet een Noordse vendelhelm in het Friese Hallum? Een afbeelding van de schitterende reconstructie van deze helm door Sebastiaan Pelsmaeker stond in de Spieker van 2018. In het beroemde scheepsgraf van Sutton Hoo (dat tijdens de East Anglia excursie bezocht wordt!) is ook een Scandinavische helm gevonden.

Ons nieuwe redactielid Berna van Wijk schreef samen met Janne Boldrik een artikel over metaalvondsten uit de recente opgravingen bij Klooster Yesse in Haren (zie ook Spiekers september 2019 en december 2018).

Gebruiksplanten op het terrein van wat eerst boerderij, klooster en tenslotte het Roode Weeshuis in Groningen was en het artikel ‘Appels met (kwee)peren vergelijken’ schenken aandacht aan ‘eten van vroeger’. Bijzonder in dit laatste artikel (Chantal Assië

en Merit Hondelink (recepten in historische kookboeken)) is het microscopisch onderzoek naar de bruikbaarheid van klokhuisfragmenten voor determinatie op soortniveau.

Vincent van Vilsteren met het artikel ‘Wat doet die bronzen pot daar bij de kei van Tijnje (Fr.)?’ zullen DPV-ers vermoedelijk binnenkort als secretaris van de vereniging leren kennen.

Het artikel over ‘Veranderingen in een 17de eeuws grafveld op Spitsbergen door dooiende permafrost’ staat in verband met de lezing die Sandra Comis tijdens de ledendag 2019 gaf over de kleding van walvisvaarders.

De twee artikelen over scheepsarcheologie in deze Paleo-aktueel geven aan dat de DPV wellicht een lezing over dit actuele onderzoeksgebied kan organiseren.

Het artikel van Youp van den Beld over een architecturale analyse van een begraafplaats dichtbij het Griekse Sparta geeft een boeiende uiteenzetting over ‘*Architectural energetics*’: de discipline om een gebouwde structuur, hier een graf(monument), in z’n geheel of in onderdelen om te zetten naar arbeidskosten in werkdagen of -uren. Van daaruit wordt een vertaalslag gemaakt naar de maatschappelijke betekenis van het bouwwerk.

Raadsels rond museumcollecties en publieksvoorzichting (archeohotspots) komen ook aan de orde in deze Paleo-aktueel die uitgebracht is door Barkhuis Publishing (Spieker september 2017 interview met Roelf Barkhuis).

ISBN: 9789492444981, ISSN 1572-6622, prijs € 19,95. Het is te bestellen via www.paleo-aktueel.nl.

100 jaar Groninger Instituut voor Archeologie 1920-2020

Voor archeologen is 100 jaar een relatief korte periode. Hoe verder we het verleden ingaan, hoe minder informatie we hebben over één eeuw. Hoe ga je echter om met een instituut dat de afgelopen 100 jaar zeer actief bezig is geweest het verleden te ontwaarden? Waarin

ieder jaar onderzoek is gedaan naar uiteenlopende vindplaatsen met unieke vondsten? Eén ding is zeker, het is een mijlpaal die gevierd moet worden. Met diverse activiteiten en initiatieven hoopt het GIA met zoveel mogelijk mensen het heugelijke feit te vieren van een eeuw archeologisch onderzoek in het Hoge Noorden. De focus ligt niet alleen op het verleden en de afgelopen 100 jaar, maar ook op de toekomst en wat archeologie te bieden heeft aan de moderne maatschappij. Van Biologisch Archeologisch Instituut (BAI) tot het GIA van vandaag de dag, alle aspecten zullen aan bod komen. In het overzicht hieronder worden een aantal programmaonderdelen voor het komend half jaar uitgelicht.

Fotogeschiedenis van 100 jaar GIA

Gedurende het jaar wordt een speciale serie van in totaal 100 foto's vrijgegeven. De serie zal niet chronologisch gepresenteerd worden. In plaats daarvan ligt de focus op de veelzijdigheid van 100 jaar onderzoek. Door middel van een aantal thema's zoals methoden & technieken, internationalisering, onderwijs, maatschappij en onderzoek wordt gekeken naar de ontwikkelingen van het instituut door de tijd. Wat zijn de hoogtepunten? Welke belangrijke topvondsten en opgravingen waren er? Wat betekent 100 jaar GIA? Naast een reflectie op het verleden is het de bedoeling dat de fotoserie een feest der herkenning is voor betrokkenen. De foto's worden door het jaar heen geplaatst en zijn te vinden op de lustrumwebsite, Facebook, Twitter en Instagram. Aan het einde van het jaar, op de GIA-onderzoeksdag in december wordt een boekje uitgedeeld waarin de fotoserie verzameld is.

Dig it all – tentoonstelling in het Universiteitsmuseum Groningen 16 maart 2020 – 3 januari 2021

Archeologie is een studie naar het verleden, maar de technieken die gebruikt worden in het onderzoek worden steeds moderner.

Methodes zoals 3D-visualisaties, ancient DNA en Virtual Reality dragen allemaal bij aan de beeldvorming van het verleden. Met voorbeelden uit de onderzoeksgeschiedenis geeft de tentoonstelling je een kans om zelf te ervaren wat deze moderne en spannende technieken betekenen voor de toekomst van de archeologie.

De tentoonstelling is samengesteld door masterstudenten van het GIA, in samenwerking met Gemeente Groningen en de afdelingen Geodienst en Visualisatie van de Rijksuniversiteit Groningen.

Opgroving Klooster Yesse – Open Dag 30 mei 2020

Op zaterdag 30 mei organiseert het GIA een open dag voor iedereen die geïnteresseerd is in kloosters, de Middeleeuwen en/of archeologie. De open dag vindt plaats bij Bezoekerscentrum Klooster Yesse, in Essen, Groningen. Klooster Yesse is tussen 1215 en 1594 in gebruik geweest en heeft gefunctioneerd als Cisterciënzer vrouwenklooster. Sinds 2017 vindt hier de leeropgraving plaats voor de eerstejaarsstudenten van de bacheloropleiding Archeologie aan de Rijksuniversiteit Groningen.

Tijdens de open dag zullen allerlei aspecten van de opgraving naar boven komen. Bovendien zijn er kraampjes met middeleeuws eten, handwerk, muziek en spelletjes. Daarnaast is het mogelijk om deel te nemen aan de opgraving of mee te gaan met een rondleiding. De botanische, micromorfologische en zoölogische specialisten van het GIA zullen een veldlaboratorium opzetten met referentiecollecties en microscopen zodat bezoekers zelf een kijkje kunnen nemen.

Meer informatie over deze en andere activiteiten is te vinden via de officiële lustrumwebsite www.rug.nl/gia2020. U kunt zich op deze pagina ook inschrijven voor de nieuwsbrief.

De genoemde internetadressen zijn ook te vinden op www.dpv.nu/spieker20-1.

'Cultuur om te delen'

Het college van Gedeputeerde Staten van Drenthe heeft het voorontwerp van de Cultuurnota 2021-2024 'Cultuur om te delen' vastgesteld voor inspraak. Zie onze verwijspagina: www.dpv.nu/spieker20-1.

Archeologie: meer dan graven

Door Daniëlla Barten

Mijn interesse in de archeologie begon al op jonge leeftijd. Ik herinner me nog goed dat ik het als klein meisje fantastisch vond om in een museum in een zandbak botten op te graven. Vele jaren later, op de middelbare school, was het vak geschiedenis mijn favoriet. Omdat ik van de havo kwam, was archeologie op hbo-niveau alleen te volgen in Deventer. Voor mij was de stap om uit huis te gaan als 17-jarige te groot, dus startte ik de studie International Communication aan de Hanzehogeschool Groningen. Na het behalen van mijn propedeuse nam ik direct de beslissing om archeologie te gaan studeren aan de Universiteit van Groningen. Tijdens deze studie volg je in het eerste jaar verplichte vakken, waarbij je de kennis die je hebt opgedaan in de praktijk toepast door deel te nemen aan opgravingen.

Mijn eerstejaarsopgraving duurde 4 weken en vond vooral plaats bij het middeleeuws cisterciënzer klooster Yesse in Haren vlakbij Groningen. Het klooster heeft daar gefunctioneerd van 1215 tot 1594. Archeologisch materiaal is tijdens deze opgraving in grote hoeveelheden aangetroffen. Dit betrof bijvoorbeeld: aardewerk, glas-in-lood-fragmenten, munten, boekbeslag, menselijke resten, dierenbotten, een koperen sleutel en zelfs een loden zegel (*bulla*). Als student was je constant bezig met het blootleggen, documenteren en opbergen van al het materiaal dat uit de bodem tevoorschijn kwam. De metaaldetector werd ingezet om op de storthopen metalen voorwerpen te ontdekken. Daarnaast kwam er een aantal dagen een fysisch antropoloog langs om de menselijke resten te onderzoeken. Ze kwam vaak op het opgravingsterrein aan in een Land Rover en bracht af en toe haar trouwe viervoeter mee. Dit vond ik helemaal geweldig!

Aan het einde van mijn tweede studiejaar, heb ik er voor gekozen om in de zomer 5 weken (waarvan 1 excursieweek) naar Crustumerium in de regio Lazio in Italië, te gaan. Daar werd een Romeinse villa opgegraven. Als studenten keken we onze ogen uit, terwijl er marmer, dakpannen, tegels en zelfs stukken fresco de grond uitkwamen. Zelf heb ik veel bijgedragen aan het sorteren van archeologische materialen waarbij elk voorwerp gedocumenteerd werd. Het was hard werken onder de warme Italiaanse zon, waar zonnebrand, grote waterflessen, zonnesteek en een verbrande huid de norm waren. Elke zondag hadden we vrij. Op die dagen heb ik uitstapjes naar Rome en Ostia Antica gemaakt. Ostia Antica was vroeger een Romeinse havenstad en is tegenwoordig een groot archeologisch park, waar gebouwen in zeer goede staat bewaard zijn gebleven.

In het derde jaar van de studie zijn opgravingen niet verplicht, toch lijkt het mij erg leuk om weer mee te doen aan een opgraving. Op dit moment heb ik contact met een opgravingsleider in Zuid-Portugal. Afgelopen zomer, tijdens mijn vakantie, ben ik naar een open dag geweest van de betreffende opgraving en ik werd gelijk enthousiast. Deze opgraving loopt tot 2022. Als onderdeel van deze opgraving worden middeleeuwse islamitische huizen uit de 12^e en 13^e eeuw en een overliggende christelijke begraafplaats opgegraven.

Na de driejarige bachelor stopt mijn leven als student in de archeologie niet. Volgend studiejaar ben ik van plan om te starten met de master Archaeological Science in Leiden. Ik heb hiervoor gekozen omdat ik veel interesse heb in osteo-archeologie (het bestuderen van menselijke resten) en funeraire rituelen. Mijn bachelorscriptie is ook hierop gebaseerd. Voor deze scriptie deed ik onderzoek naar graven in Noord-Holland in de periode tussen de 1^e en 9^e eeuw, op basis van opgravingsverslagen en beschikbare literatuur.

Ik ben heel blij met mijn keuze om archeologie te studeren, het past heel goed bij mijn interesses en ik voel me erg op mijn plaats binnen de archeologie. Ondanks het feit dat archeologie een studie is die te maken heeft met het bestuderen van de mens in het verleden, is het belangrijk voor de toekomst van de samenleving. Immers: 'om het heden te begrijpen moeten we het verleden kennen, en wie zijn verleden niet kent begrijpt de toekomst niet.'

Daniëlla Barten bij de opgraving van de Romeinse villa in 2018: Crustumerium, Lazio, Italië

Drie archeologische vondsten geschilderd met olieverf op op dakpannetjes van gele leisteen afkomstig van een gesloopte 17e-eeuwse boerderij in de Provence. Links een klokbekertje, midden een Romeins kruikje en rechts een middeleeuwse grape

Foto voorpagina: Een kijkje in de opgraving (2008-2012) Grote Markt Oostzijde, Groningen Stad

Bestuur: Ben Westerink (voorzitter@dpv.nu), vacature (secretaris@dpv.nu), Evert Jan Stokking (penningmeester@dpv.nu), Gerda Allersma (lezingen@dpv.nu), Jan van Buuren (Werkgroep Amateurarcheologie: werkgroep@dpv.nu), Pieter den Hengst (excursies@dpv.nu), Marian Hulscher (vertegenwoordiger redactie: redactie@dpv.nu), Dr Annet Nieuwhof (wetenschappelijk adviseur).

De **contributie** bedraagt € 35, voor echtparen/partners € 45, studentleden tot 25 jaar € 10.
Bankrekening voor contributie en giften: NL18 INGB 0662 4616 81 ten name van DPV te Assen.

Bankrekening van de Stichting Wetenschappelijk Fonds: NL63 INGB 0006 0101 70 ten name van het Wetenschappelijk Fonds van de DPV te Assen voor giften.

Website: www.dpv.nu, webmaster Teddy Broersma (webmaster@dpv.nu)

Ledenadministratie: Vriendelijk verzoek om bij verhuizing tijdig uw nieuwe adres door te geven via het email-adres ledenadministratie@dpv.nu

Postadres: Alknesschen 75, 9403 ZW Assen

Ontwerp en opmaak: redactie De Spieker: Teddy Broersma (lid), Jan van Buuren (opmaak- en eindredacteur), Marian Hulscher (hoofdredacteur), Marry van Klinken (lid), Roelof Rabbers (lid), Evert Jan Stokking (fotoredacteur), Berna van Wijk (lid), Sipke van der Zee (lid).

Drukwerk en verzending: De Opmaakfabriek

Voor overname van artikelen en/of afbeeldingen dient contact te worden opgenomen met de redactie (redactie@dpv.nu).

Kopij voor het juni-nummer van De Spieker kunt u sturen naar redactie@dpv.nu vóór 1 mei 2020.
Meer informatie op www.dpv.nu/spieker.

Port Betaald
Port Payé
Pays-Bas

Indien onbestelbaar retour: Alknesschen 75, 9403 ZW Assen